

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINĖS GEROVĖS IR NEGALĖS STUDIJŲ FAKULTETAS
SPECIALIOSIOS PEDAGOGIKOS KATEDRA

Specialiosios pedagogikos (specializacija – logopedija) magistrantūros iššęstinės studijos II
kursas

Kristina Baltušienė

**DIDELIŲ SPECIALIŲJŲ POREIKIŲ TURINČIŲ MOKINIŲ
SOCIALINIO DALYVAVIMO GALIMYBĖS**

Magistro darbas

Magistro darbo vadovė -
asist. dr. Daiva Kairienė

2013

Magistro darbo santrauka

Darbe analizuojamos didelių specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių mokinių socialinio dalyvavimo galimybės. Išanalizavus mokinių, turinčių didelius specialiuosius ugdymo(si) poreikius, socialinio dalyvavimo teorinius aspektus, remtasi mokytojų, specialistų ir tėvų „n“ specialiosios mokyklos pedagogų ir tėvų patirtimi norint atskleisti mokinių, turinčių negalę (didelius ugdymosi poreikius) socialinio dalyvavimo aspektus bei jį lemiančius veiksnius.

Atvejo tyrime, taikant pusiau-struktūruoto interviu metodą, siekiama atskleisti mokinių, turinčių didelius specialiuosius ugdymo(si) poreikius socialinio dalyvavimo galimybės šeimoje, mokykloje, visuomenėje.

Remiantis empirinio tyrimo duomenimis atskleista, kad specialiosios mokyklos specialistai socialinį dalyvavimą apibrėžia kaip tarpusavio bendravimą, savitarpio pagalbą, socialinių gebėjimų raišką, buvimą aktyviu visuomenės nariu. Mokinių, turinčių didelių SUP *socialinio dalyvavimo trukdžiai* siejami su turima negale ir žemo lygmens gebėjimais, visuomenės požiūriu ir šeimos nuostatomis. *Mokykloje* mokiniams siūloma popamokinės veiklos įvairovė, skatinama mokinių tarpusavio interesų bendrystė, siekiama artimų ir draugiškų mokinių ir darbuotojų santykių. Socialinio dalyvavimo galimybes *šeimoje* skatina: vaikų pozityvių emocijų palaikymas; sąlygų, atitinkančių vaiko poreikius, šeimoje sudarymas; savarankiškumo įgūdžių ugdymas; šeimos narių aktyvesnis įsitraukimas į mokyklos bendruomenės veiklą. Tyrime išryškėja, kad mokinių socialinio dalyvavimo galimybės *visuomenėje* priklauso nuo pozityvaus visuomenės požiūro; finansinių resursų, skirtų dalyvavimui visuomenės gyvenime; mokinių dalyvavimo už mokyklos ribų svarbos suvokimo ir mokinių savarankiškumo įgūdžių.

Turinys

<i>Magistro darbo santrauka</i>	2
<i>Ivadas</i>	4
1 skyrius. TEORINIAI NEĮGALIŲJŲ SOCIALINIO DALYVAVIMO ASPEKTAI	8
1.1. Neįgaliųjų socialinė integracija	8
1.2. Socialinio dalyvavimo, kaip proceso, apibrėžtis	11
1.3. Mokinčių, turinčių didelių specialiųjų ugdymosi poreikių, socialinio dalyvavimo galimybės	14
1.3.1. Mokinčių galių plėtojimas	14
1.3.2. Šeimų įgalinimas	16
1.3.3. Platesnės bendruomenės vaidmuo.....	19
2 skyrius. DIDELIŲ SPECIALIŲJŲ UGDYMO SI POREIKIŲ TURINČIŲ MOKINIŲ SOCIALINIS DALYVAVIMAS	21
2.1. Tyrimo metodika.....	21
2.2. Tyrimo imtis ir dalyviai	22
2.3. Tyrimo rezultatai.....	23
2.4. Tyrėjos refleksija	33
<i>Išvados</i>	35
<i>Literatūra</i>	37
<i>Summary</i>	41
<i>Priedai</i>	42

Išvadas

Tyrimo socialinis aktualumas. Apie neįgaliųjų integracijos reiškinį šalyje vyksta intensyvus diskursas. Istoriskai susiklostė, kad dauguma neįgaliesiems skirtų institucijų buvo įkurtos specialiai suprojektuotoje fizinėje aplinkoje, kurioje viskas suspausta į atitinkamo režimo rėmus. Uždaros institucijos neįgaliesiems ir ribotas jų socialinis dalyvavimas rodo, kad neįgalumas buvo suvokiamas kaip asmeninė žmogaus problema; nebuvo stengiamasi keisti pačios situacijos, neįgalieji buvo paprasčiausiai institucionalizuojami, atsižvelgiant į negalios pobūdį. Viena vertus, neįgaliųjų institucijomis buvo siekiama sukurti jiems tinkamą medicininę ir psichologinę aplinką, kita vertus, šios institucijos atribojo bei kūrė specifinę socialinės atskirties erdvę. Pasikeitusi neįgaliųjų socialinės integracijos ideologija dėl neįgaliųjų įtraukimo į visuomenę, deja, yra oficialiai deklaruojama siekiamybė. Nors oficialioji socialinės integracijos ideologija pakankamai sėkmingai propaguojama, realiame gyvenime neretai pastebimas nepalankus neįgaliųjų suvokimas ir vertinimas (Ruškus, 2002). Tad teigtina, kad šiandien neįgalieji Lietuvoje vis dar dažnai pasijunta nejaukiai. Faktiniai atitinkamos tyrimų krypties pasiekimai šalyje, deja, neatitinka nagrinėjamo reiškinio masinio pobūdžio, jo svarbos visuomenės humanizavimui ir žmonių poreikių. Ruškaus ir Mažeikio (2007) pateikiamoje specialiųjų poreikių turinčių žmonių socializacijoje suformuojamos esminės mokslinės-informacinės prielaidos negalės socialinėms pasekmėms šalyje švelninti, daugelio žmonių gyvenimo kokybei gerinti, žmonėms emancipuoti.

Nepaisant vykstančių teigiamų pokyčių visuomenėje, įstatyminėje erdvėje, vis dar tenka konstatuoti, kad tebeegzistuoja per didelė distancija tarp gražių oficialių deklaracijų - teisyno, formaliai deklaruojamų vertybių, norminių švietimo dokumentų, neįgalių žmonių visavertės integracijos, įgalinimo, įtraukimo į realius (neimitacinius) socialinio dalyvavimo procesus. Pasak Ruškaus ir Mažeikio (2007), neįgaliųjų savarankiškumas vis glaudžiau siejamas su realiomis galimybėmis, lemiančiomis dalyvavimą socialiniame gyvenime: priimant kasdieninius sprendimus, planuoti tolesnę veiklą. Tad specialiųjų mokyklų ugdymo proceso vienu kertinių aspektų, greta žinių suteikimo yra pamatinių buitinių įgūdžių lavinimas bei gilinimas.

Deja, viešojoje erdvėje vis dažniau pasigirsta specialistų diskusijų apie šių mokyklų reorganizavimą į smulkesnius organizacinius vienetus ar net naikinimą. Daug svarstoma apie negalią turinčiųjų ugdymą uždaroje, specialiose institucijose ir bendrojo lavinimo institucijose; apie tokio skirtingo ugdymo privalumus ir ribotumus. Pasak Ruškaus, specialiosiose mokyklose ugdytiniai yra sąlygiškai uždaroje sistemoje. „Jų veikla apsiriboja maršrutu mokykla – šeima. Visos veiklos, kuriose vaikai, turintys intelekto sutrikimų, dalyvauja, yra mokyklos ar šeimos viduje...“ Kitose socialinėse ir edukacinėse erdvėse jie nedalyvauja. Jų socialinių-edukacinių veiklų ratas yra gana uždaras, nesusijęs su kitais socialiniais kontekstais. Manoma, kad mokykla „pajėgs

organizuoti ir sutelkti visas įmanomas veiklas (mokomąsias, užimtumo) vienoje mokyklos erdvėje. Toks modelis mokykloje sukuria saugumo įspūdį, nes nereikia patirti naujų iššūkių, patirčių, naujovių.“ Tačiau ar įmanoma „vienoje institucijoje sutelkti visus socialinio gyvenimo institutus ir edukacinius resursus?“ Dalyvavimas ir narystė kuo įvairesnėse socialinio gyvenimo formose (pavyzdžiui, bendrojo lavinimo mokyklose, moksleivių rūmuose, kultūros centruose, parapijose, nevyriausybiniuose organizacijose, neformalaus susibūrimo vietose, klubuose) yra būtinas vaiko socializacijos veiksnys. Deja, šiandieninėje ugdymo praktikoje nėra itin smarkiai atsižvelgiama į socialinį dalyvavimą kaip vaiko socializacijos veiksnį (Ruškus 2007).

Nepaisant Švietimo ir mokslo ministerijos ir Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės turimų duomenų, bylojančių apie Lietuvoje kasmet didėjančią asmenų, kuriems būtina specialioji pedagoginė ar (ir) psichologinė pagalba. 1999–2000 mokslo metais specialiųjų ugdymosi poreikių turintys mokiniai sudarė 8,5 procento, o 2003–2004 mokslo metais – 10 procentų visų Lietuvos mokinių, besimokančių dienine forma. Ruškaus (2007) manymu, Lietuvoje atsiskleidžia socialinės integracijos paradigmos ambivalentiškumas, nes „legitimuojamas normiškumo konceptas, sutrikimai išlieka kaip vertinimo pagrindas, akcentuojamas asmens funkcionavimo sumažėjimas“. Vis dažniau šiuolaikinėse teorinėse perspektyvose pereinama nuo socialinės integracijos prie socialinio įgalinimo idėjos. Ruškaus (2007) manymu, tik kvestionuojant socialinės integracijos sąvoką ir reflektuojant neįgaliųjų patirtį būtų įmanoma ne tik kritiškai įvertinti tai, kokia kryptimi keičiasi neįgaliųjų socialinė būtis, bet ir atrasti naujas galimybes, paradigmas, metodus šioje srityje. Kai socialinė integracija suvokiama kiekybiškai, bet kokia veikla imama traktuoti kaip integracija. Pasak šio mokslininko, ilgą laiką „nebuvo kalbama apie socialinės integracijos kognityvinę, egzistencinę, kultūrinę, socialinę ir dar kitokią kokybę, pati aplinka nebuvo klasifikuojama kokybiniais parametrais“. Standartizuotoje socialinės integracijos paradigmoje susiduriama su vidiniais paties termino ir išoriniais socialinės praktikos prieštaravimais. Tik atskleidus socialinės integracijos ribas galima iš esmės pakeisti neįgaliųjų socialinę būtį.

Tyrimo mokslinė problema. Minėta didelių SUP turinčiųjų socialinio dalyvavimo problematika aptarinėjama ne tik švietimo strategų ar ugdytojų diskurse. Tiek Lietuvoje, tiek užsienio šalyse aktyviai plėtojamas ir mokslinis diskursas. Lietuvoje neįgaliųjų socialinio dalyvavimo tyrimo modelį sukonstravo Ruškus (2003), įtraukdamas į tyrimų imtį įvairių negalios tipų asmenis. Šiuo metu, deja, dar trūksta mokslinių tyrimų, duomenų apie specialiuosius poreikius turinčių žmonių socialinį aktyvumą.

Ruškaus, Mažeikio (2007) atlikti tyrimai rodo, kad Lietuvoje neįgalus asmuo vis dar matomas kaip sutrikimų visuma, jo galimybės visuomenės gyvenime vertinamos pesimistiškai, o negalę turinčio asmens gebėjimų, saviraiškos potencialas, savito, humanistinio įnašo į žmonių santykius

galimybės nėra įžvelgiamos. Akivaizdu, kad socialinės integracijos idėja yra nepajėgi atsakyti į šiuolaikinius aplinkos įvairiapusiškumo, galimybių pasirinkimo, kūrybinių proveržių, pilietinio ir bendruomeninio dalyvavimo, individualizacijos iššūkius.

SUP mokiniai dėl įvairių negalių turi savireguliacijos problemų, įprastoje mokyklos aplinkoje jie jaučiasi laisvai, tačiau visuomenėje jų socialinį aktyvumą trikdo aplinkinių požiūris (pozityvus/negatyvus), perdėtas, hiperglobėjiškas dėmesys ar jo nebuvimas

Tikslas – ištirti didelių specialiųjų ugdymosi poreikių mokinių socialinio dalyvavimo galimybes.

Tyrimo uždaviniai:

1. Išanalizuoti mokinių, turinčių didelius specialiuosius ugdymo(si) poreikius, socialinio dalyvavimo teorinius aspektus.

2. Atskleisti mokytojų, specialistų ir tėvų sampratą apie negalę turinčių mokinių socialinį dalyvavimą remiantis „n“ specialiosios mokyklos patirtimi.

3. Atskleisti mokinių, turinčių didelius ir specialiuosius ugdymo(si) poreikius socialinio dalyvavimo galimybės šeimoje, mokykloje, visuomenėje, remiantis „n“ specialiosios mokyklos patirtimi.

Tyrimo metodai: Siekiant išsiaiškinti specialiuosius poreikius turinčiųjų socialinio dalyvavimo sampratą teoriniu aspektu, naudotas *teorinės analizės* (pedagoginės, psichologinės, sociologinės, metodologinės literatūros analizės) metodas. Atliktas *pusiau - struktūrizuotas interviu* su „n“ specialiosios mokyklos specialistais ir mokinės mama, auginančia didelius SUP turintį vaiką. Pusiau - struktūrizuoto *pokalbio-interviu* klausimai iš anksto suformuluoti, tačiau orientuojamasi ir į tyrimo dalyvių plėtojamą temas. Šis metodas naudotas siekiant atskleisti tyrimo dalyvių nuomones ir nuostatas apie didelius SUP turinčių vaikų socialinio dalyvavimo mikro ir makro aplinkose galimus skirtumus, priežastis. Šio metodo taikymas sudaro prielaidas giliau prasiskverbti į žmogaus dvasinį pasaulį, užtikrinti glaudžią sąveiką tarp tyrėjo ir tiriamojo (Tidikis, 2003).

Analizuojant gautus duomenis, taikytas kokybinis-interpretacinis (turinio analizės) metodas.

Tyrimo dalyviai. Tyrimas, pusiau - struktūrizuotas interviu atliktas specialiojoje mokykloje. Jame dalyvavo pradinių klasių mokytoja, mama, auginanti didelius specialiuosius poreikius (judėjimo negalia) turinčią dukrą, du socialiniai darbuotojai (auklėtojai, dirbantys su vaikais po pietų), socialinė pedagogė, du mokytojai (dėstantys lietuvių kalbą ir buitines darbus), mokyklos psychologė, logopedė, mokytojo padėjėja.

Tyrimo metodologinis pagrindimas. Tyrimas grindžiamas į *vaiką orientuoto ugdymo paradigma*, kuri remiasi *humanistinio ugdymo koncepcija*, akcentuojančia požiūrį, kad svarbiausias ugdytojų vaidmuo – padėti aktualizuoti kiekvieno ugdytinio galias, bendradarbiauti su ugdytiniu

planuojant ugdymo veiklą, skatinat vaiko socialinį dalyvavimą; pripažįstant vaiko bei suaugusio žmogaus santykių lygiavertiškumą (Bitinas, 2000; Juodaitytė, 2003). Taip pat darbe remiamasi *socialinio konstravimo teorija*, kuri teigia, kad socialinio pasaulio suvokimas yra procesas, kai atskiri socialinės realybės faktai ir interpretacijos tampa visuotiniu žinojimu, o žinojimas – savaime suprantama „tikrove“. Individo negalė yra tiek negalė, kiek ji yra kitų žmonių socialinis konstruktas – vaizdinys. Todėl negalė, pagal šią teoriją, yra įvairių socialinių vaizdinių sambūris (Ruškus, 2002).

Darbo struktūra. Magistro darbą sudaro įvadas, sąvokų žodynelis, 2 skyriai, išvados, literatūros sąrašas, santrauka lietuvių - anglų kalbomis ir priedai. Darbo apimtis – 42 puslapiai (be priedų). Jame pateiktos 9 lentelės.

Pagrindinės sąvokos

Specialieji ugdymosi poreikiai (SUP) – asmens poreikiai, kurių sprendimas leidžia mokiniui veiksmingai dalyvauti ugdymo procese (Galkienė, 2005).

Specialusis ugdymas – specialiųjų ugdymo metodų, priemonių ir turinio taikymas specialiųjų poreikių turintiems mokiniams (Galkienė, 2005).

Individualizavimas – tai principas, reiškiantis, jog ugdymo turinio dėmesys (standartų reikalavimai, priemonės mokymo, mokymosi, vertinimo metodai) pritaikomi taip, kad atitiktų skirtingus mokinių gabumus, poreikius, polinkius, mokymosi stilius, tempą bei kitas savybes (Šiaučiukėnienė, 1997).

Intelektų sutrikimas – protinių sugebėjimų nukrypimas nuo normos, sukeltas elgesio, emocijų bei socialinio prisitaikymo nukrypimus, apimantis protinį atsilikimą ir intelekto regresiją (Bagdonas, 1995).

Neįgalumas – dėl asmens kūno sandaros ir funkcijų sutrikimo bei nepalankių aplinkos veiksnių sąveikos atsiradęs ilgalaikis sveikatos būklės pablogėjimas, dalyvavimo visuomenės gyvenime ir veiklos galimybių sumažėjimas (Lietuvos Respublikos 2004 m. gegužės 11 d. Nr. IX-2228 „Neįgalųjų socialinės integracijos“ įsakymas).

Socialinė integracija - mastymo ir vertinimo būdas, jungiantis visas socialine sąveika ir socialinėmis struktūromis gristas teorijas ir praktines idėjas (Ruškus, 2002).

1 skyrius. TEORINIAI NEĮGALIŪJŲ SOCIALINIO DALYVAVIMO ASPEKTAI

1.1. Neįgaliųjų socialinė integracija

Neįgalūs asmenys sudaro nemažą dalį mūsų visuomenės. Neįgalumo sąvoka pradėta naudoti tik prieš keletą metų, nes anksčiau, bendrinėje kalboje dar iki šiol, naudojami terminai „invalidas“ ir „invalidumas“. 1991 m. Lietuvoje buvo priimtas „Invalidų socialinės integracijos įstatymas“. Jame invalidumas buvo apibrėžiamas kaip „tokia kompetingų įstaigų nustatyta asmens būklė, kai asmuo dėl įgimtų ar įgytų fizinių ar psichinių trūkumų visai arba iš dalies negali pasirūpinti savo asmeniniu ir socialiniu gyvenimu, įgyvendinti savo teisių ir vykdyti pareigų“ (Invalidų socialinės integracijos įstatymas, 1991, 3.1 str.). Tačiau, šiame apibrėžime pabrėžiamos neigiamos tokių žmonių savybės ir jie tarsi atskiriami nuo visuomenės dėl jų „trūkumų“ pasireiškimo, kurie jiems neleidžia atlikti savo pareigas visuomenei. Šis požiūris laikėsi ilgą laiką, iki 2004 metų, kai teisės aktų lygyje terminas „invalidas“ buvo pakeistas į terminą „neįgalus“, pasikeitė ir minėto įstatymo pavadinimas. Nuo 2007 metų jis vadinamas „Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymu“ ir jame sąvoka „neįgalumas“ apibrėžiama kaip „dėl asmens kūno sandaros ir funkcijų sutrikimo bei nepalankių aplinkos veiksnių sąveikos atsiradęs ilgalaikis sveikatos būklės pablogėjimas, dalyvavimo visuomenės gyvenime ir veiklos galimybių sumažėjimas“ (Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas, 2004, 2.6 str.). Šiame apibrėžime žmogus jau neatskiriamas nuo visuomenės, kaip negalintis vykdyti pareigų. Pagal naują apibrėžimą žmogus išlieka pilnaverčiu visuomenės nariu, tik jo dalyvavimas visuomenės gyvenime ir vienos ar kelių svarbiausių veiklų vykdymas yra apribotas. Svarbiausios veiklos sritys apibrėžtos kaip vaikščiojimas, regėjimas, klausa, kalbėjimas, veikla rankomis, savitarna, mokymasis ir darbas.

Stoner (2005) remiasi Maslow prielaidomis ir teigia, kad žmonės linkę tenkinti savo poreikius, tačiau, visų poreikių patenkinti neįmanoma; poreikis turi motyvuojančios jėgos tik tol, kol jis nepatenkinamas. Visi žmonės turi tuos pačius poreikius. Taip buvo sukurta garsioji poreikių hierarchijos teorija. Maslow žmogaus poreikius suskirstė į penkis lygius: fiziologiniai, saugumo, socialiniai, pagarbos, savirealizacijos. Poreikiai sudaro pakopų sistemą, t.y. aukštesnio lygmens poreikiai neatsiranda, nepatenkinus žemesnio lygmens poreikių, pavyzdžiui, tik patenkinus fiziologinius poreikius, atsiranda saugumo poreikiai (Stoner, 2005). Išskirtas poreikių grupės Maslow sujungė į hierarchiją, kuri atspindima poreikių piramide, kurioje žemesniojo lygmens (deficitiniais) poreikiais laikomi fiziologiniai, saugumo, aukštesniojo (augimo) lygmens – socialiniai, pagarbos, savirealizavimo

Pasak Kasiulio (2008), fiziologinius poreikius suprantame kaip vandens, maisto, poilsio ir kitus poreikius, be kurių neįmanomas gyvenimas; saugumo – tai sveikatos, darbingumo išsaugojimo, ateities saugumo. Socialiniai poreikiai – meilės ir prierašumo poreikiai, individo

noras palaikyti draugiškus santykius su kitais, integruotis į kolektyvą. Pagarbos poreikis – individo noras, kad teigiamai įvertintų kiti, noras būti pripažintam, atkreipti kitų dėmesį, išsiskirti iš kitų. Saviraiškos poreikiai – realizuoti savo potencines galimybes ir tobulėti kaip asmenybei.

Kaip pažymi Jorm (2009), tarp protinę negalią turinčių asmenų pastebima tam tikra disharmonija žemesnio ir aukštesnio lygmenų poreikių išsivystyme. Dėl jiems būdingų ypatumų vyrauja elementarūs fiziologiniai poreikiai, pavyzdžiui, maisto poreikis. Kartą atsiradęs, jis įgauna didelę motyvuojančią jėgą.

Amerikos Psichiatrijos Asociacija (American Psychiatric Association, APA) proto negalią siūlo nagrinėti ne kaip neatsiejamą žmonių charakteristiką, tačiau kaip individų ir juos supančios aplinkos tarpusavio sąveiką. Toks požiūris atmeta tradicinį klasifikavimą, paremtą pažinimo deficito lygiu (proto negalia – lengva, vidutinė, sunki) ir vietoje to siūlo keturis aplinkos palaikymo lygius (periodiškas, ribotas, ekstensyvus, intensyvus), 10 skirtingų prisitaikymo sričių (sveikata, saugumas, savęs apsitarnavimas, laisvalaikis ir kiti). Remiantis tuo, vietoje to, kad individui būtų nustatytas, pavyzdžiui, „vidutinis protinis atsilikimas“, pagal siūlomą apibrėžimą individas turi periodišką poreikį sveikatos ir saugumo palaikymui, ribotą poreikį savęs aptarnavimui. (Regier, Narrow, 2002).

Tai leidžia mums padaryti išvadą, kad proto negalios žmonės yra specialių poreikių asmenys, nes, anot Pauliukonio (2007), proto negalios žmonės - tai specialiųjų poreikių asmenys, kurių negalia susijusi su sutrikusiu intelektu arba mokymosi sutrikimais. Tačiau ne tiek patys poreikiai yra specialūs, kiek jų patenkinimo specialus palaikymas arba pagalbos patenkinti šiuos poreikius specialumas.

Johnson (2003) teigia, kad poreikis yra tai, ko žmogui reikia pagrįstai funkcionuoti tam tikroje situacijoje, jo socialinėje aplinkoje. Pagaliau socialinių poreikių tenkinimas – tvirtų besitęsiančių ryšių su socialine aplinka turėjimas, kuris leidžia „išeiti“ iš socialinės atskirties proceso. Jei nėra patenkinami poreikiai, žmogus negali normaliai egzistuoti socialinėje aplinkoje.

Socialinius poreikius (Bung, Torronen, 1994) sieja su asmeniu ir jo socialine aplinka. Socialinių poreikių patenkinimas suprantamas kaip patikimi santykiai su aplinka ir žmonėmis. Sukurti santykius, patikimus ryšius su aplinka galima per dalyvavimą toje aplinkoje, t.y. per veiklą ar įvairių paslaugų vartojimą.

Neįgaliųjų socialinė integracija. Inkluzija, dar vadinama „įtraukimu arba dalyvavimu“ (angl. involvement), „įgalinimu“ (angl. empowering) suprantama kaip „buvimas kartu“. Iš esmės inkluzija išreiškia patį socialinės integracijos principą - sukurti vienodas sąlygas visiems dalyvauti bet kokioje veikloje. Inkluzijos idėja išreiškia naują principą, kurio esmę atspindi jau ir Lietuvoje žinomi terminai: mokymasis bendradarbiaujant, kritinis mąstymas, partnerystė. Šūkis „Drauge!“ geriausiai atspindi inkluzijos esmę. Neįgaliojo integracijos į klasę ar mokyklą faktas tėra tik maža

dalelė inkluzijos sudėtingoje socialinės integracijos dėlionėje. Inkluzija — tai buvimo drauge ir skirtybės toleravimo filosofija. Tik iš pirmo žvilgsnio atrodo taip paprasta būti ir dirbti drauge, kita vertus, akivaizdu, jog inkluzija yra ypač sunkus ir sudėtingas reiškinys. Taip yra dėl to, kad bendraujant ir bendradarbiaujant susipina skirtingų žmonių skirtingos vertybės ir interesai, požiūriai ir įpročiai (Ruškus, 2002).

Inkluzijos esmę atspindi tokie principai: priklausyti bendruomenei ir būti jos narių priimtam; nuolatiniai įvairūs socialiniai santykiai ir draugystė; šeimos, specialistų ir bendruomenės partnerystė; viena „mokykla visiems“; vienodos ugdymo institucijų struktūros ir sveikiems, ir neįgaliems vaikams; visiškai įgyvendinamos žmogaus teisės; kiekvienas - ir neįgalusis, ir sveikasis — geba integruotis ir padėti integruotis kitam; galimybė atlikti įvairius socialinius ir profesinius vaidmenis; priklausomybės nuo kitų žmonių mažinimas (Ruškus, 2002).

Neįgaliųjų socialinio dalyvavimo teisinis reglamentavimas. Neįgaliųjų ir jų šeimų socialinės integracijos politika Lietuvoje, prieš nepilnus du dešimtmečius pakeitusi sovietinę klinikiniu požiūriu grįstą socialinės segregacijos politiką, atsidūrė idėjinio ir praktinio išsisėmimo bei ribotumo fazėje. Normatyvine ideologija grįsta socialinė integracija padėjo pakeisti teisinį reglamentavimą, leido sukurti naujas, palankias neįgaliesiems švietimo ir socialines praktikas (Ruškus, Mažeikis, 2007).

Neįgalumas – dėl asmens kūno sandaros ir funkcijų sutrikimo bei nepalankių aplinkos veiksnių sąveikos atsiradęs ilgalaikis sveikatos būklės pablogėjimas, dalyvavimo visuomenės gyvenime ir veiklos galimybių sumažėjimas (Lietuvos Respublikos 2004 m. gegužės 11 d. Nr. IX-2228 „Neįgaliųjų socialinės integracijos“ įsakymas).

Atkūrus Lietuvoje nepriklausomybę, teisinė sistema iš esmės buvo ir yra koreguojama. Kuriant ir tobulinant teisės aktus siekiama, kad jie būtų maksimaliai palankūs specialiųjų poreikių vaikams, garantuotų lygias galimybes. Priimami ne tik savi teisės aktai, geriausiai atitinkantys šalies poreikius ir sąlygas, bet ir ratifikuojami tarptautiniai (Samsonienė, 2006).

Mokyklos turi užtikrinti neįgaliems vaikams pritaikytą mokymą(si) ir paslaugas. Neįgaliųjų žmonių socializacijos istorijoje buvo visko: vaikai nebuvo priimami į mokyklas, jais nebuvo rūpinamasi, jų gailimasi, jie izoliuojami, galiausiai mokomi. Šiandien tokius vaikus stengiamasi integruoti ir įtraukti į visuomenę. Įstatymai vaikams su negalia garantuoja prieinamumą ir tinkamą išsilavinimą (Berns, 2009).

Lietuvos Respublikos 2004 m. gegužės 11 d. Nr. IX-2228 „Neįgaliųjų socialinės integracijos“ įsakyme siekiama užtikrinti neįgaliųjų lygias teises ir galimybes visuomenėje, nustatyti neįgaliųjų socialinės integracijos principus, apibrėžti socialinės integracijos sistemą ir jos prielaidas bei sąlygas, neįgaliųjų socialinę integraciją įgyvendinančias institucijas, neįgalumo lygio ir darbingumo

lygio nustatymą, profesinės reabilitacijos paslaugų teikimą, specialiųjų poreikių nustatymo ir tenkinimo principus.

Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. lapkričio 22 d. nutarimu Nr. 1475 yra patvirtinta Specialiojo ugdymo paslaugų teikimo programa, kurios pagrindinis tikslas - padidinti mokymosi prieinamumą specialiųjų poreikių asmenims, sukuriant jiems ugdyti palankią aplinką ir užtikrinant mokytojų pasirengimą ugdyti įvairaus amžiaus specialiųjų poreikių asmenis. Įgyvendinant šią programą yra numatyta modernizuoti ir specialiąsias mokyklas, siekiant sudaryti kuo palankesnes ugdymo sąlygas.

Lietuvos respublikos švietimo ir mokslo ministro 2011 m. liepos 13 d. įsakyme Nr. V-1265/V-685/A1-317 „Mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, grupių nustatymo ir jų specialiųjų ugdymosi poreikių skirstymo į lygius tvarkos aprašas“ bendruosiuose nuostatuose I- jame punkte teigiama dėl mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, grupių nustatymo ir jų specialiųjų ugdymosi poreikių skirstymo į lygius tvarkos aprašas (toliau – Aprašas) reglamentuoja asmenų iki 21 metų negalių, sutrikimų, mokymosi sunkumų, dėl kurių kyla specialieji ugdymosi poreikiai, nustatymą ir jų specialiųjų ugdymosi poreikių skirstymo į lygius kriterijus. Apraše apibrėžiamos negalios, sutrikimai ir mokymosi sunkumai, kuriuos turintys asmenys priskiriami specialiųjų ugdymosi poreikių grupėms ir turi teisę gauti specialųjį ugdymąsi švietimo įstaigose.

Lietuvos respublikos švietimo ir mokslo ministro 2011 m. rugsėjo 30 d. įsakyme Nr. V-1795 „Dėl mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, ugdymo organizavimo“ teigiama, kad savivaldybės vykdomoji institucija užtikrina kiekvienam savivaldybės teritorijoje gyvenančiam vaikui/mokiniui, turinčiam specialiųjų ugdymosi poreikių, ugdymo prieinamumą ir kokybę.

Lietuvos respublikos švietimo ir mokslo ministro 2011 m. rugsėjo 30 d. įsakyme Nr. V-1775 „Mokinio specialiųjų ugdymosi poreikių (išskyrus atsirandančius dėl išskirtinių gabumų) pedagoginiu, psichologiniu, medicininiu ir socialiniu pedagoginiu aspektais įvertinimo ir specialiojo ugdymosi skyrimo tvarkos apraše“ pagrindinis įvertinimo tikslas – nustatyti švietimo pagalbos ir paslaugų reikmes, rekomenduoti ikimokyklinio ugdymo programos, priešmokyklinio, pradinio, pagrindinio, vidurinio ugdymo bendrosios programos, profesinio mokymo programos, neformaliojo vaikų švietimo programos pritaikymą, specialiąsias mokymo ir techninės pagalbos priemones, ugdymosi aplinkos pritaikymo būdus, siekiant sudaryti specialiųjų ugdymosi poreikių turinčiam mokiniui (vaikui) optimalias ugdymosi sąlygas.

1.2. Socialinio dalyvavimo, kaip proceso, apibrėžtis

Neįgaliųjų ir jų šeimų socialinis dalyvavimas yra reflektuoto interesų konflikto sužadintas procesas, numanantis dalyvių tarpusavio supratimą ir lygiavertišką įsitraukimą į įgalinančio

projekto konstravimą, socialinių neįgaliųjų tapatumų ir vaidmenų stiprinimą plėtojant neįgaliųjų individuaciją, aktualizuojant jų privalumus ir maksimizuojant jų potencialą (Radzevičienė, 2003).

Čepėnaitės, Matonytės, Snieškienės (2000) teigimu, dalyvavimas - tai būdas, kuriuo individas ar bendruomenė tiesiogiai daro įtaką žmogaus raidą, jos socialinius, ekonominius, kultūrinius ir politinius procesus. Tai svarbiausias socialinės žmogaus raidos komponentas, sudarantis sąlygas žmonėms patiems pasiekti platesnių galimybių.

Dalyvavimas vaikų ir jaunimo organizacijoje, kaip teigia Kvieskienė (2000), yra labai svarbus, nes vaikai lengviau perima idealus ir vertybes; be išankstinio pasipriešinimo įsisavina elgesio modelius; išmoksta bendrauti grupėje ir pripažinti bei gerbti kitą nuomonę; gerbdami savo vadovus, organizaciją, išmoksta gerbti save kaip asmenybę, puoselėja savigarbą.

Socializavimo(si) procesas yra daugialypis, apimantis: visuomenės informavimą ir jos supratimo apie neįgaliuosius didinimą; sveikatos priežiūros užtikrinimą; medicininę, profesinę, socialinę reabilitaciją; bendruomenės paramos paslaugų teikimą; fizinės aplinkos pritaikymą (prieinamumą); specialųjį ugdymą bei švietimą; užimtumą darbo rinkoje; socialinę apsaugą ir materialinę paramą; dalyvavimą šeimyniniame gyvenime, galimybę ilsėtis ir sportuoti bei dalyvauti kultūrinėje veikloje kartu su kitais visuomenės nariais (Radzevičienė, 2003). Žmonės, kaip teigia Gerulaitis (2007), yra kūrėjai, tad tik keičiant žmonių savęs suvokimą („aš tai galiu padaryti“) galima plėtoti bendrumo jausmą ir tikėjimą bendros, kooperuotos veiklos galimybėmis, kad neįgalūs yra aktyvus bendruomenės narys: asmens aktyvumas ir atvira bendruomenė yra bazinės socialinio dalyvavimo sąlygos. Tad teigtina, kad socialinio dalyvavimo procesas vyksta pirminių santykių kontekstuose: šeimoje, mokykloje, su draugais, laisvalaikio ir kituose. Siekiant SUP asmens sėkmingo socialinio dalyvavimo plėtotės už makro aplinkos ribų, pirmiausia būtina šalinti kylančius trukdžius asmens artimoje (mikro) aplinkoje.

Pagrindinis vaikų, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, ugdymo uždavinys – maksimaliai galima jų socializacija. Remiantis Handel (2006), žmogus tampa pilnaverčiu visuomenės nariu, jei įsisavina socialines normas ir kultūrinės vertybes vienu metu su savo aktyvumo realizavimu, savęs vystymu ir savirealizacija visuomenėje. Asmenybės socializacija numato jos integraciją su sociumu. Pagal apibendrintą apibrėžimą, integracija – teisingai sutvarkytų tarpusavio ryšių būseną (Bergquist, Ljungberg, 2008). Pagrindinis žodis šiame apibrėžime yra tarpusavio ryšiai, t.y. ne tik individas priima sociumo normas, bet ir sociumas sukuria santykius su individu.

Psichologijoje išskiriamos individuali (asmenybinė) ir socialinė integracijos. Individuali integracija – organizuota tarpusavio sąveika, nukreipta į tai, kad būtų sukurtas ir palaikomas žmogiškos asmenybės vieningumas ir vientisumas. Socialinė integracija numato individo tarpusavio ryšių su socialiniu pasauliu atradimą ir kūrimą, įtraukimą į vaidmenų sistemą; numato įtraukimą į dalyvavimą socialiniuose santykiuose, statuso ir kompetencijų išplėtimą, konfliktų, socialinių

blokavimų silpnėjimą, socialinės priklausomybės ir identiškumo arba socialinės distancijos, pavojaus atveju, suvokimą. Tokiu būdu, integracija – tai procesas, kurio dėmuose duota bendruomenė užtikrina sąlygas maksimaliai realizuoti kiekvieno šios bendruomenės individo socialinį potencialą. Integracija – tai individo ir visuomenės tarpusavio adaptacija vienas prie kito (Jonesa, Boyd, 2011).

Kad būtų užtikrintas integracijos procesas, svarbūs du komponentai: asmenybės, įsivavinančios sociumą, tolydus vystymasis ir sociumo, užtikrinančio individo su aiškiai išreikštais ypatumais, pokyčiai. Vaiko su sunkiais vystymosi sutrikimais asmenybės tolydus vystymasis galimas atliekant su juo tikslingą abilitacinį darbą. Kaip teigia Petrauskienė (2006), abilitacija yra naujų galimybių sukūrimas, socialinio potencialo, leidžiančio asmenybei realizotis duotoje bendruomenėje, vystymas. Reikia skirti sąvokas „abilitacija“ ir „reabilitacija“. Taigi, reabilitacija – tai kažkada prarastų įgūdžių grąžinimas, o habilitacijos procesas esti naujų galimybių sukūrimas. Tad, teigtina, kad abilitacinis darbas susijęs ne tik su korekciniu-vystymosi, bet ir vaiko su vystymosi sutrikimais socialinės adaptacijos darbu. Adaptacija (Petrauskienė, 2006) – duotoje visuomenėje sukaupto socialinio potencialo realizavimas, prisitaikymas prie besikeičiančių gyvenimo sąlygų. Mokslinėje literatūroje yra skiriami šie socialinės adaptacijos tipai: socialinė-buitinė, socialinė-aplinkos, socialinė-darbinė, socialinė-psichologinė, socialinė-pedagoginė. Tad, atsižvelgiant į tai, pedagoginio darbo su vaiku procese, labai svarbu tampa, aplinkos ir aktyvumo sukūrimas tam, kad vaikas panaudotų specialiuose užsiėmimuose įgytas funkcijas natūraliose sąlygose.

Psichologinėje literatūroje nurodoma bendroji, socialinė ir asmeninė adaptacija. Bendroji adaptacija suprantama kaip besiklostančių santykių sistema fizinėje aplinkoje. Socialinė adaptacija apibūdinama kaip harmoningų, kooperacinių santykių su socialine aplinka nustatymas. Asmeninė adaptacija – savęs supratimas, vidinių konfliktų nebuvimas (Eimutienė, 2003).

Būtina darbo su vaiku sąlyga ugdymo procese yra jo lydėjimas. Lydėjimo tikslas integralinio ugdymo būdo sąlygomis – laiku perkelti vaiką į kitą aplinką, labiau atitinkančią jo vystymo galimybes ir uždavinius. Tokiu būdu ugdymo metu vaikui yra sudaromos sąlygos pereiti iš vienos grupės į kitą, nuo vienos veiklos – prie kitos (Petrauskienė, 2006). Tad šiame ugdymo procese labai svarbu tampa šio proceso nukreipimas į vaiko vystymą(si) ir jo santykių su supančiu pasauliu aktyvinimą, praturtinimą.

Ugdymo įstaiga, savo darbą orientuojanti į mokinių, turinčių SUP, sėkmingą integralumą visuomenėje, teoretikų teigimu, turėtų turėti šias nuostatas (Ruškus, 2007; Gerulaitis, 2007):

- ugdymo aplinkos lankstumas ir variantiškumas, numatantis individualizuotų darbo programų realizavimą;
- didelis dėmesys tarpasmeniniams santykiams kaip principiniam veiksniumi;

- atviras pobūdis, t.y. orientacija į maksimaliai galimą tarpusavio sąveiką su tėvais, artima vaiko aplinka, visuomene.

Siekiant pastebimų pozityvių socializacijos pokyčių, vaikų su ribotomis sveikatos galimybėmis, reikėtų užtikrinti jau egzistuojančios sistemos, apimančios inovacines sveikatinimo ir socialinio-ugdymo srityse, sėkmingos veiklos sąlygas. Vaikas su ribotomis galimybėmis turi analogiškus poreikius kaip ir sveikatos problemų neturintis, sveikas vaikas. Tad socialinis dalyvavimas reiškia įvairiausias situacijas, kur kiekvienas dalyvis kooperuojasi tam, kad konstruotų, reflektuotų ir vykdytų bendrus siekius. Socialinis dalyvavimas numano įgalinimą. Įgalinimas, kaip teigia Ruškus, Mažeikis (2007), reiškia, kad žmogus pats priima sprendimus savo gyvenimo įvykiuose, pats apsisprendžia, derina savo sprendimus su kitų žmonių sprendimais. Jei žmogui sprendimai yra primetami, jei jis nepriima sprendimų, tuomet tai nėra dalyvavimas, nėra ir įgalinimas, o priespauda.

1.3. Mokinių, turinčių didelių specialiųjų ugdymosi poreikių, socialinio dalyvavimo galimybės

Siekiant įgalinti SUP vaiko socialinės adaptacijos proceso sėkmingumą, galimi šie iššūkiai mikro lygiu: tėvų, draugų nuostatos, socialinė stigmatizacija, reikiamos infrastruktūros nebuvimas (transporto, pastatų prieinamumo ir kitų faktorių) daro neigiamą poveikį neįgaliajam ir jo šeimai. Makro lygiu, neigiami veiksniai gali būti sietini su įstatymais, švietimo ir visuomenės politikos aspektais. Bet paskutiniame dešimtmetyje stebimi teigiami procesai instituciniame, moksliniame, socialiniuose lygmenyse liudija apie mokinių, turinčių SUP, socialinio dalyvavimo problematikos aktualumą bei gilumą.

1.3.1. Mokinių galių plėtojimas

Ugdymo individualizavimas. Samsonienė (2006) sako, kad į mokyklas ateinančių vaikų vidinis pasaulis sudėtingas, jie turi būdingų poreikių ir gebėjimų, unikalių savybių, savitos gyvenimo patirties. Kiekvienas jų turi teisę į palankias individualybei ir gebėjimams formotis sąlygas. Sėkmingas asmenybės ugdymas yra glaudžiai susijęs su individualybės pažinimu. Todėl mokinius reikia pažinti taip, kad būtų galima tinkamai organizuoti veiksmingą pedagoginį darbą. Vaiko individualybės pažinimas – sudėtingas procesas.

Berns (2009) teigia - mokykla yra socializacijos dalyvė. Mokykloje vaikai įgyja žinių ir socialinės patirties, kuri formuoja jų įgūdžius, intelektą, interesus, nuostatas ir apibūdina juos kaip individus bei suteikia jiems galimybių sėkmingai atlikti suaugusiųjų vaidmenis.

Anot Savickytės (1996), mokymasis mokykloje – tai pažintinės veiklos forma, kuri supažindina ne tik su mokslinių žinių sistema, bet ir atitinkančiais tą sistemą veiklos būdais.

Mokymasis tampa pirma rimta, visuomenei reikšminga ir jos vertinama vaiko veikla. Mokykloje iš esmės keičiasi vaiko pozicija jo santykiuose su visuomene. Mokymasis koreguoja visą vaiko asmenybės raidą. Tam svarbios ne tik pačios žinios, bet ir jų įsigijimo būdai.

Savarankiškumo gebėjimų ugdymasis. Asmenys, turintys intelekto, pažintinių ar fizinių funkcijų sutrikimų dažnai visai ar iš dalies negali pasirūpinti savo asmeniniu gyvenimu, įgyvendinti savo teisių ir vykdyti pareigų (Vaicekauskienė, 2005). Autorė teigia, kad socialinių gebėjimų ugdymas yra praktinė veikla, neatsiejama nuo vaikų gyvenimo būdo ir apimanti visas veiklos rūšis: kasdienes dienos užsiėmimus, žaidimus, išvykas ir ekskursijas. Sutrikusio intelekto asmenims būdingas mąstymo konkretumas, inertiškumas, dėmesio nepastovumas, koncentracijos stoka lemia, kad daugiausia žinių ir gyvenimui reikalingo patyrimo jie įgyja praktinėje veikloje, kuriai plėtotis daugiausia galimybių atsiveria pensiono teikiamų paslaugų sistemoje per darbinio ir socialinio ugdymo užsiėmimus. Socialiniai darbuotojai, organizuodami savarankiškumo įgūdžių bei gebėjimų lavinimą, atsižvelgia į šiuos ypatumus ir reikalavimus, kurie keliami vaikų gebėjimo lavinimo metodikai: remtis vaiko asmenybės gerosiomis savybėmis; naudoti žaidimą kaip pagrindinę korekcinio ugdymo priemonę; skaidyti mokomąsias operacijas į paprastus elementus (žingsnius), išmokus elementus vėliau jungti į vientisą veiksmą; derinti individualius ir grupinius darbo metodus.

Socialinių gebėjimų ugdymas. Intelekto sutrikimas pasireiškia pažintinės veiklos, kalbinių, motorinių gebėjimų pažeidimais, taip pat adaptyvaus elgesio sutrikimu. Asmenims būdingas adaptyvaus elgesio sutrikimas bent keliose iš nurodytų sričių: komunikacija, savitvarka, buities, socialiniai, sveikatos ir saugumo įgūdžiai, laisvalaikio leidimas, savireguliacija ir veiklos organizacija, akademinų žinių taikymas kasdieniame gyvenime (Bakk, Grunewald, 1997).

Remiantis Gevorgianiene (1998), intelekto negalę turinčių asmenų bendravimo įgūdžių ypatumams daro įtaką šią negalę turinčių asmenų savęs vertinimas. Autorė tikina, kad asmenims, turintiems intelekto negalę, būdinga:

- iniciatyvos trūkumas, pasyvumas (patys nesugeba organizuoti savo bendravimo, jį keisti, pertvarkyti, reikalingas aplinkinių žmonių (pedagogų, tėvų) įsikišimas;
- savo nuomonės neturėjimas, dažnas jos keitimas (besąlygiškai ir nekritiškai paklūsta kitų nurodymams, elgesį ir poziciją grupėje labai daro įtaką lyderio nuomonei);
- labai didelis egocentiškumas (reikalauja sau išskirtinio dėmesio, labai pavydi kitiems, jeigu jie tokio dėmesio sulaukia);
- nesuvokia savęs grupės dalimi (“neužprogramuotoje” situacijoje nežino apie ką kalbėtis su kitais, nesidomi vieni kitais);
- nėra išsivystęs bendradarbiavimo, savitarpio pagalbos, savitarpio supratimo, empatijos jausmas;

- menkai išsivystęs bendravimas veikloje (dirba individualiai, gali net trukdyti vienas kitam);
- gali, o svarbiausia, mėgsta, dirbti be išorės kontrolės.

Vaicekauskienė (2005) pažymi, kad specialiųjų žmogaus poreikių patenkinimas yra viena reikšmingiausių asmens dalyvavimo visuomeniniame gyvenime sąlygų. Šalia įgimtų fiziologinių - biologinių poreikių specialiųjų poreikių žmonėms yra svarbu patenkinti ir socialinius poreikius, kurie ir sudaro vaiko socializacijos pagrindą. Socialiniams poreikiams tenkinti neįgalus vaikas kartu su visais kitais vaikais turi dalyvauti palankioje jam veikloje ir išmokti joje bendrauti, bendradarbiauti su įvairių grupių žmonėmis.

Darbinių įgūdžių plėtojimas. Pasak Vaicekauskienės (2005), specialiųjų poreikių vaikų savarankiškumo įgūdžių ugdymas yra sudedamoji darbinio ugdymo sistemos dalis. Įvairūs savarankiškumo gebėjimai būtini kiekviename amžiaus etape, tačiau jie ypač reikšmingi jaunesnio amžiaus grupėse, nes mokantis apsitarnauti dedami savarankiškumo pagrindai bei atrama tolesniems darbiniam gebėjimams formuoti. Vaikui augant reikšmingesni tampa namų ruošos bei darbiniai užsiėmimai, o savarankiškumo gebėjimai įtvirtinami vėliau, tik ši veikla nebereikalauja tiek pastangų, tampa įprastesnė. Tad reikia atsižvelgti į vaiko išsivystymo amžių ir lygį, pasiektus gebėjimų susidarymo etapus, kurie klostosi nuosekliai sunkėjančia tvarka: ugdomi savarankiško valgymo, prausimosi, naudojimosi tualetu bei rengimosi gebėjimai; ugdomi vaikų gebėjimai apsiauti batus, užsisiegti ir atsiesiegti sagas bei kabliukus, užsirišti ir atsirišti raištelius, surinkti žaislus iš sutvarkyti žaidimų vietą, laistyti gėles, šluoti grupės patalpas; lavinami naudojimosi stalo įrankiais bei servetėle, nuoseklia tvarka – rengimosi gebėjimai. Vaikai mokomi rūpintis savo išvaizda, naudotis nosine, šukuotis. Kartu formuojami namų ruošos įgūdžiai – dengti stalą, plauti indus, valyti grindis; ugdomi socialiniai gebėjimai: vaikai supažindinami su pinigais, mokosi naudotis visuomeniniu transportu, lankosi įvairiose visuomeninėse vietose, bando sumokėti už prekes ir paslaugas.

Papildomas ugdymas, pasak Kvieskienės (2000), vaikai, dalyvaudami įvairiuose būreliuose, programose, pilietinės iniciatyvos projektuose, mokyklos reprezentaciniuose ir kituose renginiuose ne tik ugdo atsakomybę, bet ir konkrečiai susipažįsta su tam tikrais svarbiais mokyklos, miesto, krašto įvykiais, mokosi priimti kolektyvinius sprendimus, ugdo atsakingumą.

1.3.2. Šeimų įgalinimas

Pozityvi aplinka šeimoje. Šeima – pirminė visuomenės ląstelė, viena pagrindinių jos struktūros elementų. Tik gimęs kūdikis patenka į kokybiškai naują būties tikrovę, kurios sudedamosios dalys yra natūra, egzistuojanti savaime, ir kultūra, kuri yra materialinių ir dvasinių vertybių sistema, sukurta žmonijos anksčiau ir kuriama dabar. Būtent šioje realybėje ir vyksta vaiko

socialinės raidos procesai. Socialinis gyvenimas yra žmonių, tikros visumos, akcijos ir reakcijos vyksmas, procesas (Radzevičienė, 2003).

Gerulaičio (2007) teigimu, savo moksliniuose tyrimuose besiremiančio, Kirton, Virdee, mano, kad tėvai ir šeima yra unikali ir geriausia aplinka vaikui augti, todėl tėvai turi puikias galimybes paremti savo vaiką ir padėti jam spręsti iškilusius sunkumus. Vieni iš pagrindinių šeimos, kaip socialinės institucijos, uždavinių yra saugoti ir puoselėti šeimos narių ištikimybę ir vieningumą bei auginti ir auklėti vaikus, sudaryti palankias jų brendimo ir vystymosi sąlygas. Norint, kad šeima išliktų tvirta, reikia siekti joje darnos. Tai pagrindinis dalykas, turintis įtakos auklėjamajai šeimos galiai. Tik šeimyninė darna gali lemti sėkmingą vaiko socializaciją (Kirton, Virdee, 1992).

Vaiko ugdymas šeimoje vadinamas neformaliu. Sakoma, kad neformalusis ugdymas yra viso ugdymo didesnioji dalis. Šeimoje padedamas pamatas vaiko asmenybės formavimuisi bei socializacijai. O socialinės įstaigos – vaikų darželiai, mokyklos ir panašiai – tik prisideda prie vaiko ugdymo (Kvieskienė, 2003).

Tėvai turi organizuoti apsauginį režimą, kuris tausoja ir tuo pačiu metu stiprina vaiko nervų sistemą (Johnson, 2003). Režimas išlaisvina tėvus ir vaiką nuo bereikalingų pastangų. Būtinai įpročiai formuojasi lėtai, juos reikia tvirtinti ilgai ir kruopščiai, laikantis režimo. Svarbu, kad tėvai aktyviai ir sistemingai stebėtų savo vaiko vystymąsi nuo gimimo. Tai padės savo laiku atkreipti dėmesį į tuos vaiko ypatumus, dėl kurių reikia pasitarti su specialistais. Tokiu būdu vaiko su intelekto sutrikimas auklėjimas šeimoje apima sekančių kryptių tėvų veiklą (Steman, 1999):

- pastovus psichinio vystymosi, atitinkančio vaiko amžiaus ir individualias savybes, skatinimas;
- palankių mokymosi ir apsaugojimo režimo sukūrimas;
- emociškai-teigiamos, praktinė ir kalbinės tarpusavio sąveikos su vaiku formavimas.

Tai skatins vaiko socialinę adaptaciją ir neleis formuotis patologinio elgesio stereotipams. Tačiau toks auklėjimo būdas įmanomas tik esant pagrindinei sąlygai, kai yra komfortinis psichofiziologinis klimatas šeimoje.

Pasak Dapkienės (1997), svarbią vietą užima **šeimos pedagoginis švietimas**. Jo gal ir nereikėtų, jei visi tėvai domėtusi pedagogine literatūra, saviugda ir savišvieta. Tačiau ne kiekviena motina ir juo labiau tėvas, savarankiškai skaito pedagoginius straipsnius, šeimai skirtą literatūrą. Todėl mokyklai iškyla problema, kaip ir kada tėvams perduoti pedagogines, psichologines žinias, higienos taisykles ir reikalavimus, lietuvių liaudies tradicijas vaikų auklėjimo klausimais, ruošimo mokyklai, pagalbos mokiniams bei laisvalaikio leidimo klausimais.

Bendrojo tėvų švietimo turinį sudaro jaunosios kartos ugdymo tikslai, uždaviniai. Šeima parengia vaiką visuomenei, taigi jai tenka didžiausia atsakomybė už vaiko socializaciją. Šeima,

kurioje vaikas gimė, įveda jį į bendruomenę ir visuomenę. Naujagimiai savo socialinį gyvenimą pradeda įgydami šeimos turimą statusą, tai stipriai daro įtaką jų galimybes (Berns, 2009).

Pasak Leliūgienės (1997), mokykla turi būti atvira visuomenei ir šeimai. Ji vykdo tėvų pedagoginį švietimą, organizuoja tėvų ir vaikų naudingą veiklą bei laisvalaikį, atsižvelgiant į tautos tradicijas. "Atviros" mokyklos struktūroje turėtų būti socialinio pedagogo, psichologo, socialinio darbuotojo, socialinio edukatoriaus pareigybės. Šių darbuotojų pareiga - pedagogiškai šviesti ir konsultuoti tėvus. Šis darbas diferencijuojamas, nes šeimos pagal savo interesus, narių skaičių, pagal dorovinį - psichologinį klimatą yra labai skirtingos. Pagrindinis socialinių darbuotojų, socialinių edukatorių "atvirose" mokyklose principas - individualūs darbo su tėvais ir vaikais metodai.

Šeimų ir mokyklos partnerystė. Mokyklos ir šeimos bendradarbiavimas yra vienas svarbiausių veiksnių, darančių teigiamą poveikį sėkmingam vaikų mokymuisi, adaptacijai mokykloje (tai akcentuoja daugelis užsienio ir lietuvių autorių: C. H. Collins, M. Cross, L. Steinberg, S. M. Dornbusch ir kt. S. Šalkauskis, A. Maceina, tiek ir vėlesnių kartų mokslininkai - B. Bitinas, Z. Bajoriunas, K. Miškinis, S. Dapkienė, ir kt.). Tad teigtina, kad šeimos ir mokyklos partnerystė neabejotinai palengvina galimybę orientotis į vaiko poreikius, interesus ir teises, o ne problemas. Be to, kaip teigia ir Gerulaitis (Gerulaitis, 2007), partnerystės pavyzdys mokykloje (ar socialinio pedagogo kabinete) gali pasitarnauti modeliu šeimai ir vaikui, kurį jie gali taikyti savo veikloje buityje. Dirbant su neįgaliais asmenimis, Ruškaus (2002) teigimu, itin svarbu esti neįgaliuosius jų šeimos narius įtraukti į natūralios socializacijos procesą. Tik bendromis pastangomis gali pavykti pasiekti geresnių rezultatų visose ugdymo srityse, kurios labai svarbios tampa mokiniams užvėrus mokyklos ir namų duris.

Šeimos ir mokyklos partnerystės svarbą pabrėžia ir Ališauskienė. Jos tikinimu (Ališauskienė, 2003), šeimų įtraukimas į vaiko ugdymo procesą yra būtinas, kadangi šeimų ir mokyklų partnerystė suteikia geresnes galimybes tenkinti vaiko poreikius. Taip pat pabrėžtina, kad nepriklausomai nuo to, ar šeimos yra linkusios lengvai priimti paramą ir pagalbą, linkusios kooperuotis su specialistais ar yra priešiškos, nelinkusios bendrauti ir bendradarbiauti, specialistai privalo siekti įtraukti šeimas į vaiko raidos ir pasiekimų vertinimo, veiklos planavimo bei individualios programos vykdymo procesus.

Pasak Dobranskienės (2002), galima išskirti sąlygas, padedančias užtikrinti ugdymo įstaigos ir šeimos bendradarbiavimo sėkmę:

- mokyklos mikroklimatas turi būti atviras, šiltas ir draugiškas tėvams;
- komunikacija su tėvais pagrįsta dvipusiu bendravimu;
- tėvai yra mokytojų bendradarbiai;
- tėvų individualios žinios ir pastebėjimai - vaiko sėkmės ugdymo įstaigos užtikrinimas;

- mokykla prisiima atsakomybę už bendradarbiavimą su tėvais;
- įstaigos administracijos filosofijoje turi atsispindėti partnerystės su tėvais idėjos;
- įstaiga skatina savanorišką tėvų pagalbą;
- įstaiga suteikia tėvams reikalingą informaciją, patarimus;
- tėvų bendradarbiavimas sprendžiant įvairias ugdymo įstaigos problemas yra būtinas.

1.3.3. Platesnės bendruomenės vaidmuo

Dalyvavimas mokyklos bendruomenės gyvenime. Kvieskienė (2005) tvirtina, kad mokydamasis visuomenėje priimtų normų, dėsnių ir gyvenimo būdo, vaikas palaipsniui tampa visuomenės nariu. Tačiau didžiausią poveikį integracijos procesui daro artimiausia aplinka: šeima, mokykla, draugai, darbas, visuomenė, religija.

Daugumos tyrimų duomenys rodo, jog yra tiesioginė priklausomybė tarp: a) mokinių dalyvavimo ir mokinių pasitikėjimo įvairiomis visuomeninėmis institucijomis (tame tarpe ir mokyklomis); b) mokinių dalyvavimo ir mokinių požiūrio į aktyvumą bendruomeninėje veikloje; c) mokinių dalyvavimo ir tolerantiško požiūrio į kitataučius (Kvieskienė, 2005).

Todėl galima daryti prielaidą, jog dalyvavimas mokyklos ir bendruomenės gyvenime yra reikšmingas pilietinės visuomenės plėtrai ir stiprėjimui. Vadinasi, jeigu mokiniai aktyviai dalyvauja mokyklos bendruomenės gyvenime, mokinių savivaldoje, įvairiose organizacijose, asociacijose bei platesnėje socialinėje veikloje, tai yra didelė tikimybė, jog suaugę jie taps aktyviais piliečiais ir įprastinėje pilietinėje veikloje: balsavime, visuomeniniuose judėjimuose, bendruomeninėje veikloje. (Zaleskienė, 2008).

Resursų sutelkimas ir panaudojimas. Ruškus, Mažeikis (2007) siekė atskleisti neįgalių asmenų socialinio dalyvavimo situaciją ir galimybes Lietuvoje. Autoriai, pritardami neįgaliųjų socialinį dalyvavimą tyrinėjančiam prancūzų mokslininkui Ebersold (2007) teigia, jog stiprinant šį procesą siekiama sumažinti asmens socialinio dalyvavimo trukdžius pasinaudojant įvairiais resursais ir leidžiant (įgalinant) pačiam, savo jėgomis ir valia siekti aktyvesnio įsitraukimo į savo bendruomenės ar plačiau – visuomenės gyvenimą (Eskytė, 2008). Remiantis Ruškaus, Pocevičienės, Geležinienės, Urbelytės (2004) nuomone, integracija ir socialinis dalyvavimas reikalauja naujo požiūrio, naujų mokymo ir organizacinių metodų, profesinių ir santykių valdymo kompetencijų bei turimų esamų gerų specialistų gebėjimų potencialo panaudojimo. Kitaip tariant, vykstant SUP turinčių vaikų teigiamiems integracijos procesams visuomenėje, privalu apjungti, suvienyti esančias specialistų pajėgas, kurios įgalintų minėtos vaikų grupės, atskirties mažinimą visuomenėje.

Atlikus teorinę apžvalgą galima teigti, kad SUP turinčio mokinio socialinio dalyvavimo aktyvumas labai priklauso nuo individo požiūrio į save, jo kontaktavimo su artima aplinka: šeima, mokykla, draugais bei makro aplinkoje veikiančių įstatyminių, ekonominių, socialinių nuostatų. Siekiant šių mokinių savarankiškumo, kitų socialinių įgūdžių lavinimo, labai naudinga, kai ugdymo(osi) procese dalyvauja ne tik mokytojai ar/ir tėvai, bet ir visi vaiko aplinkoje esantys asmenys. Skatinant vaiko su SUP socialinį dalyvavimą svarbu laikytis pozityvumo principo, orientuoto į vaiko, jo šeimos stipriąsias puses.

2 skyrius. DIDELIŲ SPECIALIŲJŲ UGDYMO SI POREIKIŲ TURINČIŲ MOKINIŲ SOCIALINIS DALYVAVIMAS

2.1. Tyrimo metodika

Tyrimas grindžiamas kokybinio tyrimo metodologinėmis nuostatomis. Atliekant tyrimą vadovautasi kokybine tyrimų metodologija, kuri yra grindžiama suvokimo procesais, besiremiančiais individualiomis metodologinėmis žmonių socialinių problemų tyrimo tradicijomis (Luobikienė, 2000). Pasak Tidikio (2003), kokybinis tyrimas yra probleminės situacijos atviro, nestruktūrizuoto pobūdžio analizė. Tyrėjo dėmesys koncentruojamas į padidintą (kaip pro mikroskopą) atskirų subjektų socialinio objektyvaus ir subjektyvaus patyrimo vienovės nagrinėjimą.

Tyrimo duomenų rinkimui naudotas *pusiau - struktūrizuotas interviu*. Anot Bitino, Rupšienės, Žydžiūnaitės (2008) interviu yra vienas svarbiausių duomenų rinkimo metodų kokybiniame tyime. Tokio pobūdžio tyrimai vyksta laisviau, pateikiami „atviri“, dažnai netiesioginiai klausimai arba pateikiama tema, kuria prašoma pasisakyti ir pareikšti savo nuomonę. Klausimų eilę ir jų formulavimą lemia pokalbio eiga, jau išsiaiškinti dalykai (Tidikis, 2003).

Interviu metodo taikymo tyime galimybės (Tidikis, 2003): 1) tyrėjas gali paaiškinti tyrimo dalyviui vieno ar kito klausimo ar atsakymo varianto prasmę; 2) tyrimo dalyvių atsakymai atviro pobūdžio, išsamūs; 3) galima fiksuoti ne tik verbalinius atsakymus, o ir emocines reakcijas, atsakymo intonaciją; 4) interviu atsakymai nebūna neteisingi; 5) galima pateikti ir papildomų klausimų. Šiame tyime, naudojant pusiau - struktūrizuotą interviu metodą, atskleistas specialiojoje mokykloje, dirbančių specialistų požiūris į SUP turinčių mokinių socializacijos/socialinio dalyvavimo procesą, jį teigiamai, neigiamai įtakojančius veiksnus.

Pasak Kardelio (2007), dauguma žmogaus elgesio ypatumų bei jį nulemiančių veiksnių užfiksuota įvairiuose dokumentuose. *Dokumentų analizė* leidžia gauti objektyvios informacijos vienu ar kitu klausimu. Šiame tyime atlikta šių dokumentų: Lietuvos Švietimo ir mokslo ministerijos įstatyminių aktų, liečiančių specialiojo ugdymo reglamentavimą, specialiosios mokyklos statuto, mokyklos bendruomenės atliktų vidinių tyrimų duomenų analizė. Tai įgalino įsigilinti į SUP mokinio ugdymo(-osi) įstatyminį reglamentavimą, fiksuoti pokyčius įstatyminės bazės plotmėje, susipažinti su nūdienos iššūkiais kylančiais specialiajai mokyklai.

Gauti tyrimo duomenys apdoroti *turinio analizės* (angl. *content analysis*) metodu. Turinio analizės metodas yra socialinės informacijos turinio kokybinė (kartais ir kiekybinė) analizė. Bendriausia prasme tai yra technika, leidžianti objektyviai ir sistemiškai išnagrinėjus teksto ypatybes daryti patikimas išvadas (Luobikienė, 2003).

2.2. Tyrimo imtis ir dalyviai

Tyrimo imtis ir jos atranka. Ši mokykla - viena iš specialiųjų mokyklų, esančių Lietuvoje. Didelės įtakos pasirenkant šią mokyklą turėjo per paskutinį dešimtmetį besikeičiantis mokyklos mokinių kontingentas: sumažėjo vidutinių specialiųjų ugdymosi poreikių mokinių (jie pradėjo mokytis bendrojo lavinimo mokyklų specialiosiose arba bendrojo ugdymo klasėse), taigi santykinai padaugėjo didelių ir labai didelių ugdymosi poreikių mokinių. Nepaisant vis tiksliau nustatomo asmens specialiojo ugdymosi poreikio, tobulėjant specialiojo ugdymo skyrimui, gerėjant specialiųjų poreikių asmenų ugdymo kokybei, vis gi didelių ir labai didelių ugdymosi poreikių turintys mokiniai/jaunimas yra jautrausia visuomenės dalis.

Organizacijos charakteristika. Tyrime renkami ir analizuojami duomenys, iliustruojantys specialiosios mokyklos – internato patirtį¹.

Mokyklos vizija remiasi pagrindinėmis bendrojo ir specialiojo ugdymo Švietimo ministerijos nurodytomis nuostatomis: greta kokybiško valstybės švietimo politikos įgyvendinimo, ugdymo sistema mokykloje remiasi šiuolaikiniais specialiosios pedagogikos, reabilitacinės medicinos, socialinės psichologijos pasiekimais ir informacinių technologijų taikymu grįsta edukacinė aplinka, siekiama užtikrinti visapusišką asmenybės raidą judesio ir padėties sutrikimų, įvairių lygių kompleksinių negalių turintiems vaikams ir jaunuoliams.

Įstaiga orientuota į judesio ir padėties sutrikimų bei kompleksinės negalios didelių ir labai didelių specialiųjų ugdymo(si) poreikių turinčių mokinių (6 iki 21 metų) ugdymą, reabilitacinį medicininį gydymą, priežiūrą bei slaugą.

Specialioje mokykloje teikiamos *šios paslaugos*: 1) ugdymo paslaugos (pamokos, užklausinė veikla); 2) sveikatos priežiūros paslaugos (antrinės ambulatorinės sveikatos priežiūros, slaugos, bendrosios praktikos, fizinės medicinos ir reabilitacijos, kineziterapijos ir masažo, hidroterapijos, fizioterapijos).

Specialiojoje mokykloje mokosi 156 mokiniai (64% jų – turintys didelių SUP; 36% - turintys labai didelių SUP). Vykstant integraciniams procesams, mažėjant mokinių kiekiui specialiosiose mokyklose, ypač paskutiniaisiais metais, pavaduotojos ugdymui teigimu, atsiranda vis daugiau mokinių turinčių didelių ir labai didelių SUP. Mokinių pasiskirstymas pagal negalės pobūdį: 59% - turintys kompleksinių ir kt. negalių, 24% - turintys intelekto sutrikimų; 12% - turintys judesio ir padėties bei neurologinių sutrikimų; 5% - nustatytas įvairiapusis raidos sutrikimas.

Didžioji dalis mokinių (86%) yra ugdomi pagal individualizuotas bendrąsias programas, (13%) mokinių ugdomi pagal pritaikytas bendrojo ugdymo programas. Vienas iš mokyklos *prioritetinių tikslų* yra mokinių ruošimas savarankiškam gyvenimui, dorinės, kultūrinės ir socialinės

¹ Laikantis konfidencialumo principo, organizacijos pavadinimas nepristatomas.

brandos ugdymas bei sėkmingos jų socialinės integracijos siekis. Greta sunkėjančios mokinių fizinės /psichinės negalios formų, mokyklos direktoriaus teigimu „tenka „kovoti“ su kasmet mažėjančiu finansavimu, ieškoti rėmėjų, paramą teikiančių fondų.“

Tyrimo dalyviai. Duomenys apie tyrime dalyvavusius dalyvius pateikiami 1 lentelėje.

1 lentelė

Tyrimo dalyvių charakteristika

Pareigos	Kvalifikacija	Amžius	Darbo stažas
Socialinė darbuotoja – auklėtoja [soc.d.1]	-	55 m.	15 m.
Socialinė darbuotoja – stacionaro auklėtoja [soc.d.2]	-	29 m.	3 m.
Socialinė pedagogė [soc.p.]	-	30 m.	6 m.
Lietuvių kalbos mokytoja [mok.1]	vyr. mokytojo	36 m.	14 m.
Buities darbų mokytoja [mok.2]	vyr. mokytojo	38 m.	12 m.
Pradinių klasių mokytoja [prad.kl.mok.]	vyr. mokytojo	50 m.	29 m.
Mokytojo padėjėja [mok.pad.]	-	28 m.	5 m.
Logopedė [log.]	vyr. pagalbos vaikui specialisto	69 m.	31 m.
Psichologė [psich.]	-	37 m.	6 m.
Mama [mama]		42 m.	

Teigtina, kad darbuotojai labai gerai pažįsta savo ugdytinius, jų gebėjimus bei susidurdami su dideliais SUP poreikius turinčių mokinių socializacijos problematika, turi pagrįstai gilią empirinę patirtį.

2.3. Tyrimo rezultatai

Stebint vykstančius teigiamus pokyčius visuomenėje, įstatyminėse erdvėse, deja, vis dar tenka konstatuoti, kad tebeegzistuoja per didelė distancija tarp gražių oficialių deklaracijų ir neįgalių žmonių visavertės integracijos, įgalinimo, įtraukimo į realius (neimitacinius) socialinio dalyvavimo procesus. Viešojoje erdvėje pradėta aktyviai diskutuoti apie neįgaliųjų institucijas: specialiąsias mokyklas ir kt., kaip vieną iš galimai svarbiausių trukčių neįgaliųjų vaikų socialiniam dalyvavimui, sėkmingai integracijai į visuomenę. Neabejotinai bręsta jų restruktūrizavimo būtinybė, nes nepaisant jose sukurtos neįgaliesiems tinkamos medicininės ir psichologinės aplinkos, šios institucijos tebekuria specifinę socialinės atskirties erdvę. Tačiau, kita vertus, atvirumas ir neįgalių vaikų, besimokančių šiose mokyklose, socialinio aktyvumo skatinimas, tiesiogiai priklauso nuo specialiųjų mokyklų organizacinės filosofijos, juose dirbančių specialistų pastangų. Tad siekiant geriau įsigilinti į specialioje mokykloje besimokančių, didelių specialiųjų ugdymo poreikius turinčių mokinių/vaikų socialinio dalyvavimo realijas, esti tikslinga šio fenomeno sampratą, jį

įtakojančius procesus atskleisti per specialioje mokykloje dirbančių specialistų (mokytojų, mok. padėjėjų, logopedų, auklėtojų) ir neįgalų vaiką auginančios mamos poziciją.

Socialinio dalyvavimo samprata. Tyrimo dalyvių poziciją, grįsta ilgamete SUP mokinių/ugdymo, darbo specialiojoje mokykloje patirtimi, siekiama atskleisti atsakant į klausimus: *jūsų nuomone, socialinis dalyvavimas, tai-...; kokius socialinį dalyvavimą trukdančius/ribojančius veiksnius jie išskirtų; įvardinkite veiksnius, skatinančius SUP mokinių socialinio dalyvavimą.* Taip buvo prašoma tyrimo dalyvių įvardinti: *socialinio dalyvavimo skatinimo galimybes šeimoje, mokykloje, visuomenėje; mokinių, turinčių didelių SUP, svarbiausias ugdytinas kompetencijas, įgalinančias socialinio dalyvavimo aktyvinimą.*

Sėkmingas dalyvavimas, įsiliejimas į visuomenę, neabejotinai yra sudėtingo ir nenutrūkstamo, visas žmogaus gyvenimo sferas apimančio, proceso dalis. Kasdieninėje veikloje, kiekvieną kartą, mes visi, nepripriklausomai nuo asmeninių ypatumų, privalome išmokyti atitinkamai socialiai elgtis tam tikrose gyvenimiškose situacijose. Tačiau, adaptavimuisi visuomenėje, socialinio dalyvavimo veikloms, ypač didelius SUP turintiems mokiniams yra svarbus ir kitų asmenų poveikis, kurie mokslinėje literatūroje įvardijami kaip tarpininkai tarp socialinio pasaulio ir socializuojamojo asmens. Visų šių komponentų tarpusavio sąveika tiesiogiai daro įtaką, lemia asmens socialinio dalyvavimo aktyvumo lygį.

Autoriai Baranauskienė, Ruškus (2004) pažymi, kad socialinis dalyvavimas vyksta pirminiu santykiu kontekstuose: šeimoje, su draugais, mokykloje, laisvalaikiu, darbe, religinėje veikloje. Neįgaliųjų socialinio dalyvavimo plėtotė reiškia, kad ne tik šalinamos kliūtys ir sudaromos galimybės neįgaliems lygiomis teisėmis ir savaime suprantamais (normaliais, įprastais, tokiais pat kaip ir kitiems žmonėms) būdais dalyvauti socialiniame gyvenime, bet ir priimti sprendimus, ir įnešti savą indelį į bendros veiklos produktą ar norima rezultatą.

SUP mokinių socialinio dalyvavimo samprata identifikuota specialiosios mokyklos bendruomenės atstovų: specialistų ir mokinės mamos pateikiama 2 lentelėje.

2 lentelė

Socialinio dalyvavimo samprata

Kategorija	Subkategorija	Teiginių skaičius
Tarpusavio bendravimas	Subjektų tarpusavio santykiai	7
	Socialinis dalyvavimas - bendravimas	6
	Ne tik aktyvus dalyvavimas mokykloje ar už jos ribų, bet ir bendravimas tarpusavyje, su mokytojais, tėvais	2
Savitarpio pagalba	Pagalba vienas kitam	4
	Tai - bendradarbiavimas	3
Socialinių gebėjimų raiška	Visapusiškas gebėjimas funkcionuoti socialinėse erdvėse	6
	Socialinis aktyvumas	3
	Gera orientacija įprastoje aplinkoje bei ir už jos ribų	2
Buvimas aktyviu visuomenės nariu	Aktyvus dalyvavimas mokykloje ar už jos ribų	4
	Dalyvavimas grupinėje veikloje	4
	Socialinis aktyvumas	3

Taip pat, interviu metu dažnai pasikartojo teiginys, liečiantis socialinius „gebėjimus“, jų : „<...> panaudojimą“; „<...> taikymą“ <...> gebėjimą „orientuotis įvairiose socialinėse erdvėse“. Minėti specialiosios mokyklos bendruomenės atstovų, esančių arčiausiame sąveikos su SUP mokiniais lauke, dažniausiai pasikartojantys teiginiai, įvardijant socialinio dalyvavimo apibrėžtį apibūdina šį fenomeną pirmiausia, kaip *tarpusavio ryšių palaikymą, grindžiamą turimais socialiniais įgūdžiais*. Tai atsispindi dažniausiose tyrimo dalyvių nuomonėse: *„Šią sąvoką galima apibrėžti labai įvairiai. Aš iš savo darbo praktikos galėčiau pasakyti tai, kad: pirma, tai tarpusavio santykiai ir pagalba vienas kitam“ [mokyt.1].* *„<...> suvesčiau viską į bendravimą tarpusavyje, tiek bendravimą renginiuose, tiek vaikų santykiai su svečiais, atvykusiais į mūsų mokyklą.“ [soc.d.1]* *„Galbūt tai yra visapusiškas gebėjimas funkcionuoti socialinėse erdvėse. Tai, socialinė integracija į visuomenę, raiška, plėtotės galimybės, tai buvimas visuomenės aktyviu nariu. Būti savarankiškais, priimti sprendimus, domėtis įvairiomis naujovėmis“ [soc.p.]*.

SUP mokinių socialinio dalyvavimo trukdžiai. Savo esme socialinė integracija, SUP poreikių turinčių vaikų socializacijos skatinimas, dažnai nelaukta pasiekia priešingų rezultatų nei tikimasi. Užuoat įtraukus neįgaliuosius į aktyvią bendruomenės veiklą ir atvėrus bendruomenę jų dalyvavimui, dar labiau stiprinami „neigiami socialiniai vaizdiniai ir nuostatos, tęsiamas spekuliacijos socialinės integracijos sąvoka, kai realiai už to „dažnai teglūdi klinikinis-korekcinis neįgalumo vertinimas, atitinkamai ir neįgaliojo socialinio dalyvavimo galimybių nuvertinimas“ (Ruškus, 2007). Tad, tik kvestionuojant socialinio dalyvavimo sąvoką, šiam procesui trukdančius veiksnius bei reflektuojant neįgaliųjų patirtį, galima ne tik kritiškai įvertinti tai, kokia kryptimi keičiasi neįgaliųjų socialinė būtis, bet ir atrasti naujas galimybes šioje probleminėje srityje.

Tyrimo dalyviai į klausimą: *įvardinkite SUP mokinių socialinio dalyvavimo trukdžius*, dažniausiai įvardindavo šiuos trukdžius: *negalės specifikos kategorijoje - kalbos – komunikacijos; judėjimo ir intelekto sutrikimus; kalbėjimo ir kalbos sutrikimai; intelekto sutrikimai ir kt.; charakterio ypatumų kategorijoje: jautrumą aplinkinių reakcijoms*. Orientacija į sutrikimą.

Dažniausiai pasikartojančių atsakymo duomenų suvestinė pateikiama 3 lentelėje.

3 lentelė

Mokinių socialiniam dalyvavimui trukdantys veiksniai

Kategorija	Subkategorija	Teiginių skaičius
Negalė ir mokymosi sunkumai	Judėjimo sutrikimai	7
	Kalbos ir komunikacijos sutrikimai	10
	Intelekto sutrikimai	6
	Lėtas ugdymosi tempas	2
	Dėmesio sukaupimo ir išlaikymo sunkumai	4
Žemi socialiniai gebėjimai	Bendravimo gebėjimų stoka	3
	Savarankiškumo įgūdžių stoka	4

Charakterio ypatumai	Jautrumas aplinkinių reakcijoms	7
	Pasyvus "stebėtojo" elgesys	1
	Baimė bendrauti	3
Visuomenės požiūris	Išskirtinis, trikdantis aplinkinių dėmesys	2
	Visuomenės nekorektiška reakcija į intelekto sutrikimų turinčiuosius	4
	Aplinkinių abejingumas	3
	Perdėtas dėmesys	2
	Nežinojimas, kaip elgtis su neįgalioju	2
Šeimos nuostatos	Šeimos uždaramas	4
	Siekimas apsaugoti savo vaiką nuo nepageidaujamų aplinkinių reakcijų	3

Taip pat gauti rezultatai leidžia teigti, kad diskutuojant apie didelius SUP turinčių mokinių socialinio dalyvavimo problematiką, retai buvo minimi trukdžiai, susiję su visuomenės požiūriu į neįgalųjį: „<...> gi ne paslaptis, kad pamačius vaiką dauniuką dažnas pagalvoja, kad jis nieko nesupranta, nieko negali <...> šie vaikai yra ypač jautrūs, empatiški“ [mok.1]. Apibendrinant teigtina, kad SUP mokinių socialinio dalyvavimo procesui įtakos turi ne tik individualios mokinio galios: „Pirmiausia trukdo paties vaiko sutrikimas, ypač įvairūs elgesio sutrikimai. Ne veltui mokiniai turi didelius specialius poreikius, kurie trukdo aktyviai dalyvauti“ [prad.kl.mok.], bet kone lemiančiu faktoriumi yra kiti socialinės aplinkos dalyviai: “<...> gal dabar mūsų visuomenė kiek brandesnė, bet tikrai išvydus neįgalųjį neišvengiama spoksojimo, nuostabos reakcijų, kurias pastebi jų tėvai ir sunkiai tai išgyvena vaikai“ [psych.], pavyzdžiui, jų reakcijos, ar net dažnai visuomeninės aplinkos neprieinamumas.

Interviu apklausoje dalyvavusieji išskyrė šias svarbiausias **SUP mokinių ugdymo(si) tikslų** grupes: *savarankiškumo ir bendravimo įgūdžių ugdymas*. Dažniausiai pasikartojančių atsakymų duomenų suvestinė pateikiama 4 lentelėje.

4 lentelė

SUP mokinių ugdytinios kompetencijos, siekiant socialinio dalyvavimo ir įgalinimo

Kategorija	Subkategorija	Teiginių skaičius
Savarankiškumo ugdymas	Bendrujų įgūdžių ugdymas	10
	Gebėjimo savarankiškai susirasti reikiamą informaciją, savarankiškumo ugdymas	5
	Pasitikėjimo ugdymas	3
	Svarbu savo galios (stipriųjų pusių) suvokimas	2
Bendravimo įgūdžių ugdymas	Pasitikėjimo, rimastingumo naujoje aplinkoje ugdymas	1
	Bendravimo kompetencijos ugdymas	5

Mokslininkai Ruškus ir Mažeikis (2007) teigia, kad neįgalųjų savarankiškumas vis glaudžiau siejamas su realiomis galimybėmis dalyvauti socialiniame gyvenime: priimti kasdieninius sprendimus, planuoti tolesnę veiklą. Visi tyrimo dalyviai išskyrė bendrujų įgūdžių ugdymą: „Šis tikslas orientuotas, ką vaikas gali ar galės atlikti savarankiškai, žinoma yra dalykų, kurių jie niekada negalės padaryti“ [soc.p]. „Šiems vaikams yra svarbi pagalba. Per pagalbą vaikai gali

save daugiau realizuoti, būti savarankiškesni, įgyti gyvenimiškos patirties“ [soc.p.]. Iš tyrimo dalyvių išsakytų teiginių dažniausiai pasikartoję bendravimo kompetencijos ugdymas: „<...> ugdyti bendravimo kompetenciją, savipagalbos įgūdžius, atsižvelgiu į mokinio gebėjimus, fizinę būklę, sveikatos būklę“ [mok.2]. “ <...> skatinu nebijoti išsakyti savo mintis, nuomonę <...> tik taip jie bus išgirsti, suprasti“ [psich.].

SUP mokinių socialinį dalyvavimą skatinantys veiksniai. Teisinis neįgaliųjų integracijos reglamentavimas ir visuomenės įtraukimas dar negarantuoja šio proceso sėkmės. Viena svarbiausių socialinės neįgaliųjų integracijos prielaidų yra geresnis tarpusavio pažinimas, kai neįgaliajam sudaromos sąlygos parodyti, ką jis gali, o ne tai, ko negali. Svarbu išryškinti panašumus, bendrumus, o ne skirtumus, tokiu būdu asmuo tampa pirminis, o negalia – antrinė, neesminė Ruškus (2001) išskiria keturis neįgaliųjų socialinės integracijos agentus: pats neįgalusis, jo šeima, specialistai ir visuomenė (bendruomenė), tarp kurių būtina aktyvi sąveika. Verta paminėti socialinei integracijai svarbų veiksni – integraciją į darbo rinką.

Kalbant apie SUP mokinio socialinio dalyvavimo galimybes pripažįstama negalės tipo svarba. Šiuo aspektu labiausiai stigmatizuoti ir atskirti yra žmonės, turintys kūno (judėjimo), proto, psichikos sutrikimų. Tačiau, yra ir bendrų, nuo negalės tipo nepriklausomų veiksnių, įtakojančių socialinį dalyvavimą. Socialinio aktyvumo lygis yra sąlygojamas asmens dorovinių vertybių, požiūrio į pasaulį, asmens sugebėjimų kurti materialines ir dvasines vertybes. Taip pat pasireiškia kūrybinėje veikloje, bendraujant, priimant sprendimus. Aktyvumo galybės priklauso ir nuo žmogaus pilietinės laisvės, teisinių garantijų visuomenėje, rodant iniciatyvą ir savarankiškumą (Leliūgienė, 2002).

Ruškus (2001) nuomone, specialusis pedagogas yra vienas iš svarbiausių veiksnių, lemiančių tai, ar neįgalus vaikas apskritai turės humanišką ir visapusiškai stimuliuojančią ugdymo terpę, kaip vaikas sugebės pasirengti savarankiškam gyvenimui. Prisimintina, kad L. Vygotskio psichopedagoginėje teorijoje bei jos kultūrinio mediatoriaus (tarpininko) vaidmuo. Tad būtent nuo specialiojo pedagogo socialinių nuostatų struktūros kiekybinės ir kokybinės charakteristikos, nuo dominuojančio pedagoginės sąveikos stilius priklausys mokyklinės aplinkos ugdomoji ir socializuojanti kokybė.

Autoriai Ališauskas, Ambrukaitis (1993) mano, kad viena iš esminių specialiojo ugdymo plėtros krypčių yra humaniškų ir abipuse pagarba grindžiamų pedagoginių santykių formavimas. Pirminiu specialiojo ugdymo įstaigų uždaviniu tapo ne tiek kognityvinis protiškai neįgalus vaiko lavinimas, kiek kompleksinis jo rengimas savarankiškam gyvenimui, t.y. mokyklinė socializacija.

Tyrimo dalyvių į prašymą įvardinti SUP mokinių socialinį dalyvavimą skatinančius veiksnius minėjo šiuos: *popamokinės veiklos įvairovė, mokinių tarpusavio interesų bendrystė, artimi ir draugiški mokinių ir darbuotojų santykiai*, kurie pagal atsakymų dažnumą pasiskirstę gana tolygiai.

Dažniausiai pasikartojantys teiginiai, įvardijant socialinį dalyvavimą skatinančius veiksnius buvo: *bendravimas, bendradarbiavimas, buvimas visuomenės aktyviu nariu*. Dažniausiai pasikartojančių atsakymo duomenų suvestinė pateikiama 5 lentelėje.

5 lentelė

SUP mokinių socialinį dalyvavimą skatinantys veiksniai

Kategorija	Subkategorija	Teiginių skaičius
Popamokinės veiklos įvairovė	Didesnė mokinių dalis noriai dalyvauja siūlomose veiklose	9
	Aktyvūs visų mokykloje organizuojamų renginių dalyviai	7
	Svarbu renginių įvairovė ir jų tąsa	5
Mokinių tarpusavio interesų bendrystė	Bendrauja tampriau tarpusavyje, atsižvelgiant į interesų bendrystę	9
	Tarpusavio ryšių intensyvumas nulemtas bendrais domėjimosi interesais	3
Artimi ir draugiški mokinių ir darbuotojų santykiai	Esami artimi, draugiški santykiai	7
	Šeimyniški santykiai	4

Pokalbio metu dauguma tyrimo dalyvių pabrėždavo didesnėsios dalies mokykloje besimokančių mokinių „didelį norą“ dalyvauti gausiai organizuojamose veiklose bei šio reiškinio stimuliavimo būtinybę: „*Iš tiesų didesnė mokinių dalis noriai dalyvauja siūlomose veiklose, tad mums belieka tik stimuliuoti tą norą veiklai*“ [soc.d.1].

Senkantys, dažniausiai pasikartojantys teiginiai („bendrauja tampriau tarpusavyje, atsižvelgiant į interesų bendrystę“; esami artimi, draugiški santykiai“), leidžia daryti prielaidą, kad specialiojoje mokykloje vyraujantys artimi, draugiški santykiai sukuria pozityvią, socialinį dalyvavimą skatinančią aplinką: „*Mokiniai savo didžiąją dalį gyvenimo praleidžia mokyklos bendrabutyje, todėl jie vienas su kitu puikiai pažįstami tarpusavyje ir padeda vieni kitiems*“ [mok.2].

Tiriant mokinių **socialinio dalyvavimo galimybes mokykloje** tyrimo dalyviai išskyrė šiuos kriterijus: *jaukios, patogios, erdvios fizinės aplinkos kūrimą; ugdymo turinio individualizavimą, paremtą kuo aktyvesniu vaizdinių priemonių naudojimu; nuoseklų, tęstinį ugdymo veiksmų kartojimą; pagalba ir supratimu grįstą ugdymosi aplinką*. Tyrimo dalyvių atsakymai iliustruojami 6 lentelėje.

6 lentelė

Socialinio dalyvavimo galimybės mokykloje

Kategorija	Subkategorija	Teiginių skaičius
Jaukios, patogios fizinės aplinkos puoselėjimas	Jaukios, patogios mokyklos aplinkos puoselėjimas	3
	Laisvalaikio praleidimo įvairinimas	7
	Nustatytos dienotvarkės laikymasis	2
Pagalba, supratimu grįsta ugdymosi aplinka	Draugiški tarpusavio santykiai	9
	Pasitikėjimo aplinkos puoselėjimas	6
	Supratimo/bendradarbiavimo tarp vaiko, jo šeimos narių ir	3

	mokyklos specialistų siekimas	
	Vaiko palaikymo visose jo veiklose	2
	Aktyvesnis domėjimasis vaiko gyvenimu	1

Dažniausiai pasikartojantys tyrimo dalyvių teiginiai apie socialinio dalyvavimo galimybės mokykloje esą draugiški tarpusavio santykiai: „*Aš netgi įvardinčiau, kaip šeimynišku bendravimu. Vaikai vienas kitam padeda, pasiskirsto pareigomis, kur kam vėžimėlyje sėdintį vaiką nuvežti*“ [mok.1]. „*Vyresni mokiniai daugiau išreiškia norą bendrauti tarpusavyje*“ [soc.d.2] „<...> vyresni mokiniai labiau palaiko vienas kitą“ [soc.p.]

Ne mažiau svarbus veiksnys - specialisto gebėjimas sudominti bei paskatinti mokinį veikti, rasti individualų priėjimą prie vaiko asmenybės: „*Visų pirma, tai mokytojo, kaip asmenybės, autoteringumas ir gebėjimas*“ [mok.1]. „<...> *apgalvotos, konkrečios, nuoseklios pamokos veiklos*“ [log.]. „<...> *privalu - veiklos individualizavimas*“ [psich.]. „*Integruoju pamokas, ypatingai dailės, muzikos*“ [prad. kl. mokyk.]. Samsonienė (2006) teigia, jog sėkmingas asmenybės ugdymas yra glaudžiai susijęs su individualybės pažinimu, todėl mokinius reikia stengtis kuo labiau pažinti, kad būtų tinkamai organizuojamas pedagoginis darbas.

Tyrimo dalyviai įvardijo ir kitą socialinio mokinių dalyvavimo veiksnį - tai tinkamą priemonių parinkimą, mokymosi dienotvarkės laikymąsi bei ugdymo kaip žaidimo suvokimą: „*Panaudojant daugybę įvairių vaizdinių priemonių, būtina dar žaidimų, nes tik jų metu mokiniai atsiskleidžia visapusiškai, išreiškia savo norus, pageidavimus*“ [log.]. „*Tokiems vaikams ypač svarbi dienotvarkė*“ [soc. d .2]. Vaicekauskienė (2005), siūlo naudoti žaidimą kaip pagrindinę korekcinio ugdymo priemonę neįgaliems vaikams.

Tyrimo dalyviai teigė, kad sėkmingą vaiko socialinį dalyvavimą lemia šeimos bei mokyklos partnerystė, kuri, anot S. Šalkausko, B. Bitino, S. Dapkienės, yra labai svarbi ir veiksminga.

Tiriant mokinių **socialinio dalyvavimo plėtojimo galimybes mokykloje** tyrimo dalyviai išskyrė šias kategorijas: *jaukios, patrauklios ugdymo aplinkos puoselėjimas; aktyvesnių būdų, skatinančių šeimos narių aktyvesnį įsitraukimą į mokyklos bendruomenės veiklą taikymą*. Anot Tidikio (2002), plačias galimybes vaiko ugdymui atveria organizuojami užklasiniai renginiai ir popamokinė veikla. Per juos įtvirtinamos ir gilinamos ugdytinių žinios, mokėjimai ir įgūdžiai, tobulinami doriniai, visuomeninio elgesio, darbo įgūdžiai bei įpročiai, formuojami pažintiniai interesai, ugdomi kūrybiniai bei organizaciniai gebėjimai.

Socialinio dalyvavimo skatinimo galimybės mokykloje duomenų suvestinė nurodoma 7 lentelėje.

Socialinio dalyvavimo plėtojimo galimybės mokykloje

Kategorija	Subkategorija	Teiginių skaičius
Jaukios, patrauklios, ugdymo aplinkos puoselėjimas	Jauki, patogi aplinka mokykloje	3
	Laisvalaikio praleidimo įvairovė	7
	Abupusis supratimas	5
	Nustatytos dienotvarkės laikymasis	2
	Pagalba, supratimu grįsta ugdymosi aplinka	2
	Draugiški tarpusavio santykiai	9
	Tarporganizacinių - integracinių projektų skaičiaus didinimas	6
Šeimos dalyvavimo mokyklos bendruomenės gyvenime skatinimas	Įsitraukimo į dalyvavimą renginiuose	6
	Vaiko palaikymo visose jo veiklose	2
	Aktyvesnis domėjimasis vaiko gyvenimu	1

Dažniausiai pasikartojantys teiginiai („neabejotinai, vaikus jungia tam tikri interesai“, „vaikai greitai atranda artimą sielą“, „vaikai vienas kitam padeda“, „mokiniai puikiai pažįstami tarpusavyje ir padeda vieni kitiems“) leidžia suprasti, kad mokinių tarpusavio santykiai yra draugiški. „Vaikai vienas kitam padeda, pasiskirsto pareigomis, kur kam vežimėlyje sėdintį vaiką nuvežti“ [mok.1].

Tyrimo dalyvių apklausos duomenys rodo, kad ugdymui patrauklus aplinkos puoselėjimas skatina socialinio dalyvavimo plėtojimo galimybes, skatina vaiko norą savarankiškai veikti. Čia jau būtų galima kalbėti apie įgalinimą: „Reikia išlaikyti jaukumą bei ramumą“ [soc.p.].

Tyrimo dalyviai mano, jog būtina užtikrinti vaikų laisvalaikio įvairovę, rasti kuo įvairesnių ir mokiniams patinkančių veiklos būdų, nes dauguma mokinių noriai dalyvauja siūlomoje veikloje: „<...> mums belieka tik stimuliuoti tą norą veiklai“ [soc.d.1].

Pasak Vaicekauskienės (2005), daugiausia galimybių atsiveria per darbinio bei socialinio ugdymo užsiėmimus.

Akcentuotina, jog vienas iš pagrindinių mokyklos darbuotojų veiklos barų – apgaubti vaiką šiluma, supratimu, užuojauta, taip kurti vaiko asmenybei skleistis palankią atmosferą: „mano santykiai su mokiniais yra globėjiški, šilti, draugiški“ [log.]. „Mūsų vaikams reikia ypatingo dėmesio, vien jau dėl jų esamų negalių“ [mok.1]. „<...> kaip ir mes visi norime, jie dar labiau nori būti mylimi, pripažinti, pastebėti“ [psih.].

Mokinių socialinio dalyvavimo galimybės šeimoje. Sėkmingą neįgaliųjų veiklą ir gyvenimą visuomenėje Vilkelienės (2003) teigimu, lemia ne tik paties individo aktyvumas, negalė, talentas ar kitos savybės, visuomenės, bet ir šeimos nuostata. Įvairios neformaliojo ugdymo formos suteikia galimybę keisti visuomenės nuostatą į neįgaliuosius. Renginių metu sudaroma galimybė dalyvauti ne tik vaikams, bet ir jų šeimos nariams auklėjant vaikus pasitikėjimo bei didžiavimosi savo vaikais dvasia (Ilginienė, 2002). Tačiau nevalia pamiršti ir artimosios aplinkos įtakos.

Veiksminga teisinė bazė ir naujas požiūris į sutrikusio intelekto asmenis – būtinos sąlygos jiems įtraukti į visavertį visuomenės gyvenimą, sumažinti ribas tarp „sveikųjų“ ir neįgaliųjų“. Įgyvendinus išvardytas priemones, sutrikusio intelekto asmenų socialinė integracija taps kryptingesnė ir veiksmingesnė, o neįgalūs jaustis lygiateisiu visuomenės, kurioje gyvena, nariu (Gudžinskienė, Jurgutienė, 2010).

Tyrimo dalyviai, į prašymą įvardinti, kaip šeima galėtų skatinti SUP mokinių socialinį dalyvavimą, iš minėtų teiginių, buvo suformuotos šios kategorijos: *vaikų pozityvių emocijų palaikymas; sąlygų šeimoje, atitinkančių vaiko poreikius, sudarymas; vaiko savarankiškumo įgūdžių ugdymas*. Atsakymų duomenų suvestinė pateikiama 8 lentelėje.

8 lentelė

Socialinį dalyvavimą skatinantys veiksniai šeimoje

Kategorija	Subkategorija	Teiginių skaičius
Vaikų pozityvių emocijų palaikymas	Vaiko nuvertinimo dėl negalios vengimas	6
	Skatinimas būtinas net esant mažai pažangai	7
Sąlygų šeimoje, atitinkančių vaiko poreikius, sudarymas	Šeimos narių švietimas	8
	Materialinių sąlygų gerinimas	3
	Informacijos sklaida apie pagalbos galimybes	4
Savarankiškumo įgūdžių ugdymas	Savitarnos įgūdžių ugdymas	5
	Per didelės („hiper“) globos atsisakymas	6
	Vaiko savivertės jausmo stiprinimas	8
	Laisvės suteikimas ir savarankiškumo galimybių puoselėjimas	9
Šeimos narių aktyvesnis įsitraukimas į mokyklos bendruomenės veiklą	Įsitraukimo į dalyvavimą renginiuose skatinimas	6
	Vaiko palaikymas visose jo veiklose	2
	Aktyvesnis domėjimasis vaiko gyvenimu	5

Aptariant gautus rezultatus teigtina, kad tyrimo dalyviai svarbiausiais socialinį dalyvavimą skatinančiais veiksniais šeimoje mano esant: *laisvės (SUP vaikui) suteikimą, kiek įmanoma, atlikti nors ir elementarius veiksmus pačiam: "Poreikiai šeimoje yra dideli, vaikams reikia daug meilės, atsidavimo, dėmesio, šilumos ir suteikimo laisvės kiek galima, įmanoma elementarius veiksmus atlikti patiems"* [soc.d.2]. *Vaiko savivertės jausmo stiprinimą: „Duodu savarankiškas užduotis, kurias skatinu atlikti su minimalia mano pagalba <...> svarbu savo galios - pajautimas"* [prad.kl.mok.]. *Šeimos narių švietimą: „<...> priežastys yra labai įvairios, nuo sunkios materialinės padėties iki, drįsčiau teigti, nežinojimo savo vaiko poreikių ar tiesiog neturėjimo reikiamų žinių"* [psych.]. Gauti duomenys leidžia teigti, kad specialiosios mokyklos specialistai ganėtinai dažnai susiduria su "hiper" globos, neskatinančios bendrųjų įgūdžių vystymąsi/įtvirtinimą, apraiška.

Ištyrus **mokinių socialinio dalyvavimo galimybes visuomenėje** tyrimo dalyviai išskyrė šias kategorijas: visuomenės požiūro kaita, finansinių resursų, skirtų dalyvavimui visuomenės gyvenime, svarba, aktyvumo mokiniams dalyvaujant už mokyklos ribų svarbos

suvokimas, savarankiškumo įgūdžių stoka. Mokinių socialinio dalyvavimo galimybės visuomenėje duomenų suvestinė nurodoma 9 lentelėje.

9 lentelė

Mokinių socialinio dalyvavimo galimybės visuomenėje

Kategorija	Subkategorija	Teiginių skaičius
Visuomenės požiūro kaita	Visuomenės narių pozityvus dėmesingumas ir pagarba	2
	Išankstinių neigiamų nuostatų / stereotipų atsisakymas	7
	Visuomenės palaikymas	5
	Tolerancijos aspektas	9
	Visuomenės švietimas	4
Finansinių resursų, skirtų dalyvavimui visuomenės gyvenime, svarba	Ištaigų, organizacijų infrastruktūros pritaikymas neįgaliesiems	10
	Kūribingesnė neįgaliojo saviraiška	3
	Geresnė materialinė bazė	6
	Finansavimas	10
Aktyvumo mokiniams dalyvaujant už mokyklos ribų svarbos suvokimas	Šeimos narių teigiamas požiūris į SUP vaiko poreikius	10
	Šeimos narių paskatinimas	4
Savarankiškumo įgūdžių stoka	Šeimo uždarumas	4
	Vaiko "Hiper globa" iš artimųjų pusės	3
	Tėvų abėjingumas	3
	Šeimos narių aktyvus dalyvavimas bendruomenės veikloje	2
	Svarankiškumo skatinimas	1
	Vaiko pozityvių emocijų palaikymas	2

Tyrimu nustatyta, kad neįgaliesiems vaikams, o taip pat ir jų tėvams, labai svarbus pozityvus, tolerantiškas požiūris į neįgalų vaiką, dėmesingumas ir pagarba. Visuomenės palaikymas būtinas tiek pačiam neįgaliajam, vaikui, tiek jį auginančiai šeimai: „*Tiek mokykloje, tiek už jos ribų jie nori būti matomi ir pripažinti: jie nori dėmesio, elgesio kaip su sveikais, meilės, švelnumo*“. [psych.] „<...> šie vaikai nori būti pastebimi, gerbiami ir reikalaujantys tam tikro dėmesio, pagarbos“ [log.]. Taip pat paaiškėjo, kad neįgalūs vaikai labai jautrūs išankstinėms neigiamoms visuomenės nuostatomis bei stereotipams: „<...> gal dabar mūsų visuomenė kiek brandesnė, bet tikrai išvydus neįgalųjį neišvengiama spoksojimo, nuostabos reakcijų, kurias pastebi jų tėvai ir sunkiai tai išgyvena vaikai“ [psych.]. „<...> mūsų vaikai dažnai esti jautresni, tad perdėtas dėmesys jiems kelia įtampas vidines <...> jie juk patys suvokia, kad yra kitokie“. [mok.2].

Tyrimu atskleista, kad didelių SUP vaikų dalyvavimą visuomenėje didžia dalimi lemia ir finansiniai resursai: „*Tiesiog trūksta finansinių dalykų, finansinių resursų, kad mes galėtume daugiau su vaikais pajudėti už mokyklos ribų, pavyzdžiui į muziejus, parodas, renginius*“. [soc.d.1].

Tyrimu nustatyta, kad norint užtikrinti sėkmingą SUP turinčių mokinių socialinį dalyvavimą visuomenėje, būtina skatinti neįgalaus vaiko aktyvumą, motyvuoti norą dalyvauti: „<...> reikia sudominti mokinius ir stengtis kuo daugiau įtraukti į įvairius visuomeninius reikalus, nepalikti jų nuošalyje“. [soc.p.].

Atlikus SUP turinčių mokinių socialinio dalyvavimo galimybių „n“ specialiojoje mokykloje tyrimą paaiškėjo, kad mokinio socialinio dalyvavimo aktyvumui įtakos turi ugdymo veiklos individualizavimas, tinkamai parinktos mokymo priemonės, jaukios fizinės bei emocinės aplinkos kūrimas. Teigtina, jog neįgaliam mokiniui ypač svarbi pagalba ir supratimu grįsta ugdymosi aplinka, popamokinės veiklos įvairovė, sudaranti sąlygas visapusiškai, kad ir labai mažam, asmenybės skleidimuisi, vystymuisi, sėkmingai integracijai į bendruomenę. Specialioji mokykla užtikrina šias sąlygas. Tyrimas parodė, kad pozityvūs mokinių tarpusavio bei mokinių- specialistų- tėvų santykiai dažnai lemia teigiamą vaiko socialinio aktyvumo procesą. Šioje mokykloje vaikas yra pakankamai sėkmingai įgalinamas veikti (inkliuzija). Dirbantys specialistai atsakingai, kūrybingai ieško priemonių ir būdų neįgalaus vaiko socializacijai mikro / makro lygiu.

Esminiai trukdžiai, su kuriais susiduria mokyklos specialistai - tėvų abejingumas savo vaikams, materialinių sąlygų gerinimas, visuomenės negatyvus požiūris į neįgalųjį. Specialiosios mokyklos darbuotojai, skatindami neįgalaus mokinio socialinį dalyvavimą, įdeda ir daug žmogiškų, savo širdies, pastangų.

2.4. Tyrėjos refleksija

Siekdama išsiaiškinti didelius specialiuosius poreikius turinčių mokinių socialinio dalyvavimo sampratą vadovavausi kokybinio tyrimo metodologinėmis nuostatomis. Jos padėjo man atidžiau ir išsamiau išsiaiškinti tiriamą klausimą, laisviau kalbėti su pašnekovais, tyrimo dalyviais, man rūpima tema. Tyrimo duomenų rinkimui naudoju pusiau - struktūruotą interviu. „Atviri“ klausimai, koreguojami pagal pokalbio eigą, leido man išsamiau pažvelgti į tiriamą situaciją, jie taip pat leido pašnekovams atsiverti, apmąstyti situaciją prieš atsakant.

Norėdama įsigilinti į specialioje mokykloje besimokančių SUP turinčių mokinių socialinio dalyvavimo realijas, apklausiau dvi socialines darbuotojas, socialinę pedagogę, dvi dalyko mokytojas, pradinių klasių mokytoją, mokytojo padėjėją, logopedę, psichologę ir mokykloje besimokančio neįgalaus vaiko mamą. Po pokalbio su tyrimo dalyviais supratau, kad specialiosios mokyklos darbuotojai turi didelę patirtį darbe su neįgaliuoju, kad ši patirtis yra autentiška ir vertinga realios neįgaliojo vaiko egzistencijos nušvietimui.

Norėčiau pabrėžti, jog dalyko mokytojai į savo darbą įdeda daug nestandartinių pastangų, kurios įstatymiškai lyg ir neįvardintos, neapibrėžtos, tai – žmogiškosios pastangos, koreguojamos pagal situaciją- pavyzdžiui, vaiko norą ar nenorą mokytis, savijautą, sveikatą. Tai mane iš pradžių šiek tiek nustebino. Mokytojai šioje mokykloje geba dirbti labai lanksčiai ir operatyviai prisitaikyti prie SUP turinčio mokinio. Manau, bendrojo lavinimo įstaigoje tai būtų sunkiai įsivaizduojama situacija – tiek daug ir profesionalaus dėmesio individualiam mokiniui bei jo specialiems ugdymosi

poreikiams, veiklų individualizavimui bei kaitai. Supratau, kad mokytojas turi galbūt kartais daugiau nei jam priklauso įdėti pastangų mokydamas neįgalųjį vaiką.

Pastebėjau, kad socialinių darbuotojų ir mokinių santykiai labai artimi, vaikai kreipiasi į jas kaip į mamas, nejaučia bendravimo su vyresniu diskomforto, baimės paklausti, paprašyti, padėti. Man šie santykiai panašesni daugeliu atžvilgiu į šeimyninius. Nustebino ir tai, kad dažniau specialiųjų poreikių mokiniai kreipiasi į mokyklos socialines darbuotojas, atidžiau klauso jų patarimų mokymosi, užimtumo ar gyvenimo klausimais nei tai daro su tėvais žinoma, betarpiško, nuoširdaus bendravimo trūkumą su savo tėvais/globėjais aš įvardinčiau kaip neigiamą aspektą SUP turinčių mokinių socializavimosi procese. Ir tą labai aiškiai suvokiau atlikus darbuotojų apklausą. Ši išvada mane nuliūdino – susimąščiau apie neįgalaus vaiko, nesulaukiančio nuoširdaus dėmesio iš savo tėvelių, gyvenimą, realias sėkmingos socializacijos visuomenėje galimybes.

Kitas aspektas, kuris išryškėjo pokalbio metu ir kurį norėčiau aiškiai įvardinti – emocinės dirbančiųjų su neįgaliais vaikais mokyklos darbuotojų reakcijos. Neteko kalbėti nė su vienu pašnekovu, kuris būtų abejingas sėkmingam neįgalaus vaiko vystymuisi, jo veiklos (ugdymosi, darbinės) kokybei, sėkmingos ir kokybiškos socializacijos procesui. Manau, toks dirbančiųjų požiūris yra sveikintinas ir labai pagirtinas, nes nuo šių pastangų, tikiu, priklauso ir neįgalaus vaiko gyvenimo kokybė, ateitis. Kartais pašnekovai taip atsiverdavo, kad atrodydavo, jog jie kalba apie savo, o ne svetimą vaiką bei jo problemas. Neverbalinė kalba tą tik patvirtindavo. Aiškiai pajutau stiprią neįgalaus vaiko mokyklos bendravimo partnerystę, neįgaliam mokiniui sukurtą psichologiškai saugią emocinę erdvę. Kaip minėjau, silpnesnė šios mokyklos socialinės partnerystės grandis – kontaktas su tėvais/globėjais.

Pabendravusi su pašnekovais savikritiškai save įsivertinau – ar aš gebėčiau tiek laiko, pastangų ir energijos skirti SUP turinčiam neįgaliajam vaikui? Iš tyrime apklaustų pašnekovų supratau, kad mokiniai ir jų tėvai labai džiaugiasi savo specialiąja mokykla, jiems pritaikomomis veiklomis, nuoširdžiu ir betarpišku bendravimu, suteikta galimybe padėti vienas kitam. Sudarytomis sąlygomis reikšti socialinius gebėjimus bei medicinos paslaugomis. Susidariau įspūdį, kad mokykloje vyksta pakankamai aktyvus neįgalaus vaiko, turinčio SUP, socializacijos procesas, duodantis sėkmingą startą vaiko socialiniam aktyvumui visuomenėje. Man malonu buvo sužinoti, kad mokiniai šioje mokykloje džiaugiasi kad ir mažais pažangos žingsneliais, kad jie turi tinkamą terpę atsiskleisti ir vystytis kaip asmenybėms. Pamasčiau – kiek aš prie šio proceso galėčiau prisidėti?

Išvados

1. Dalyvavimas vaikų ir jaunimo organizacijoje yra labai svarbus, nes vaikai lengviau perima idealus ir vertybes; be išankstinio pasipriešinimo įsisavina elgesio modelius; išmoksta bendrauti grupėje ir pripažinti bei gerbti kitą nuomonę; gerbdami savo vadovus, organizaciją, išmoksta gerbti save kaip asmenybę, puoselėja savigarbą. Socialinio dalyvavimo procesas vyksta pirminių santykių kontekstuose (šeimoje, mokykloje, platesnėje aplinkoje), todėl turėtų būti siekiama mokinių galių plėtojimo (ugdymo individualizavimas, savarankiškumo gebėjimų ugdymasis, socialinių gebėjimų ugdymas, darbinių įgūdžių plėtojimas), šeimų įgalinimo (pozityvi aplinka šeimoje, šeimos pedagoginis švietimas, šeimų ir mokyklos partnerystė), resursų platesnėje aplinkoje sutelkimo ir mokinių aktyvumo visuomenėje skatinimo.

2. Sėkmingas dalyvavimas, įsiliejimas į visuomenę yra sudėtingo ir nenutrūkstanto, visas žmogaus gyvenimo sferas apimančio, proceso dalis. Tyrimo dalyvių atskleista, kad specialiosios mokyklos specialistai *socialinio dalyvavimo sampratą* apibrėžia kaip: tarpusavio bendravimą (subjektų tarpusavio santykius, socialinį dalyvavimą – bendravimą, aktyvų dalyvavimą mokykloje ar už jos ribų, ir bendravimą tarpusavyje, su mokytojais, tėvais), savitarpio pagalba (pagalba vienas kitam, bendradarbiavimas), socialinių gebėjimų raišką (visapusiškas gebėjimas funkcionuoti socialinėse erdvėse, socialinis aktyvumas, gera orientacija įprastoje aplinkoje bei ir už jos ribų), buvimą aktyviu visuomenės nariu (aktyvus dalyvavimas mokykloje ar už jos ribų, dalyvavimas grupinėje veikloje, socialinis aktyvumas). Tyrimo dalyviai svarbiausia socialinio dalyvavimo samprata laiko tarpusavio ryšių palaikymą, bendravimą panaudojant turimus socialinius įgūdžius.

3. Empirinio tyrimo duomenys atskleidė, kad socialiniam mokinių dalyvavimui teigiamos ir neigiamos įtakos turi įvairūs veiksniai. Tyrime nustatyti didelių SUP mokinių *socialiam dalyvavimui trukdantys veiksniai* yra susiję su negale ir žemo lygmens gebėjimais (negalės specifika ir mokymosi sunkumai, žemi socialiniai gebėjimai, charakterio ypatumai), visuomenės požiūriu ir šeimos nuostatomis.

- Tyrimu nustatyta, kad *mokykloje* mokiniai turi šias *socialinio dalyvavimo galimybes*: popamokinės veiklos įvairovė, mokinių tarpusavio interesų bendrystė, artimi ir draugiški mokinių ir darbuotojų santykiai. Didelių SUP turintys mokiniai geriau jaučiasi ir kaip asmenybės atsiskleidžia savo bendruomenėje, o už mokyklos ribų, visuomenėje, socialinis dalyvavimas tampa pasyvesnis. Tyrimo dalyviai svarbiausia *socialinio dalyvavimo plėtojimo galimybė mokykloje* laiko mokinių laisvalaikio praleidimo įvairovę.

- *Socialinio dalyvavimo šeimoje galimybes* skatina: (vaikų pozityvių emocijų palaikymas, sąlygos šeimoje, atitinkančios vaiko poreikius, sudarymas, savarankiškumo įgūdžių ugdymas, šeimos narių aktyvesnis įsitraukimas į mokyklos bendruomenės veiklą). Tyrimo dalyviai kaip *neigiamus*

aspektus įvardijo: šeimos uždaramą, siekį apsaugoti savo vaiką nuo nepageidaujamų aplinkinių reakcijų.

- Mokinių *socialinio dalyvavimo galimybės visuomenėje*: (pozityvaus visuomenės požiūro, finansinių resursų, skirtų dalyvavimui visuomenės gyvenime, svarba, mokinių dalyvavimo už mokyklos ribų svarbos suvokimas, savarankiškumo įgūdžiai). Tyrimo dalyviai įvardijo ryškiausius mokinių *socialinio dalyvavimo visuomenėje trukdžius*: išskirtinis, trikdamasis aplinkinių dėmesys, visuomenės nekorektiška reakcija į intelekto sutrikimų turinčiuosius, aplinkinių abejingumas, perdėtas dėmesys, nežinojimas, kaip elgtis su neįgalioju.

Literatūra

1. Ališauskas, A., Ambrukaitis, J. (1993). Dėl specialiojo mokymo reformos. P. Dereškevičius (Sud.). *Lietuvos švietimo reformos gairės* (p. 137-148). Vilnius: Valst. Leidyb. Centras.
2. Ališauskienė, S. (2003). *Tėvų, specialistų ir specialiųjų poreikių turinčių vaikų bendradarbiavimo plėtotė ugdymo institucijose* (ankstyvosios reabilitacijos tarnybose ir bendrojo lavinimo mokyklose): tyrimo ataskaita. LR švietimo ir mokslo ministerija. Šiauliai: Šiaulių universitetas.
3. Bagdonas, A. (1995). *Sutrikimų klasifikacija*. Vilnius: Vilniaus Universitetas.
4. Bakk, A., Grunewald, K. (1997). *Gloga*. Knyga apie žmones su intelekto negalia. Vilnius: „Avicena“.
5. Baranauskienė, I., Ruškus J. (2004). Neigaliuju dalyvavimas darbo rinkoje: *profesinio rengimo ir profesinės adaptacijos sąveika*: monografija – Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
6. Bergquist, M., Ljungberg, J. (2008). *The power of gifts: organizing social relationships in open source communities*. Information Systems Journal.
7. Bitinas, B. (2000). *Ugdymo filosofija*. Vilnius.
8. Bitinas, B., Rupšienė, L., Žydžiūnaitė, V. (2008). *Kokybinių tyrimų metodologija*. Klaipėda: Socialinių mokslų kolegija.
9. Čepėnaitė, A., Matonytė, I., Snieškienė, D. (2000). *Dalyvavimas ir įgalinimas*. Kaunas.
10. Dapkienė, S. (1997). *Klasės auklėtojas ir auklėtinio šeima*. Šiauliai.
11. Dobranskienė, R. (2002). *Mokyklos bendruomenės vadyba*: monografija. Šilutė: Prūsija.
12. Eimutienė, S. (2003). Kriziniai ugdymo etapai ir vaiko ekologija. *Žmogaus gyvenimas – nuolatinė adaptacija*. Konferencijos medžiaga. (p.25). Šiauliai.
13. Eskytė, J. (2008). *Socialinio dalyvavimo plėtotė vaikų dienos centruose*. Vytauto didžiojo universitetas.
14. Galkienė, A. (2005). *Heterogeninių grupių didaktika: specialieji poreikiai bendrojo lavinimo mokykloje*. Šiaulių universitetas.
15. Gerulaitis, D. (2007). *Tėvų įsitraukimo į vaiko ugdymo(-si) procesą plėtotė specialiojoje mokykloje* (Nepublikuota daktaro disertacija, Šiaulių universitetas, 2007. p. 53, 38).
16. Gevorgianienė, V. (1998). *Vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto asmenų bendravimo ir bendradarbiavimo bruožai*. Specialusis ugdymas. Šiauliai.
17. Gudžinskienė, V., Jurgutienė, Ž. (2010). *Socialinis ugdymas*. Įvairių visuomenės grupių socialinė integracija /Social Integration of Different Social Groups Nr. 11 (22). Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla. Vilnius.

18. Handel, G. (2006). *Children and Society: The Sociology of Children and Childhood Socialization*. Oxford: Oxford University Press.
19. Informacinis straipsnis, knygos aptarimas. Rubrikoje: Kultūra. Knygų lentyna. J. Ruškaus ir G. Mažeikio knyga „Neįgalumas ir socialinis dalyvavimas“ <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2007-12-14-j-ruskaus-ir-g-mazeikio-knyga-neigalumas-ir-socialinis-dalyvavimas/13239> (žiūrėta 2013-02-05).
20. Juodaitytė, A. (2003). *Vaikystės fenomenas: socialinis-educacinis aspektas*. Šiauliai.
21. Johnson, L.C. (2003). *Socialinio darbo praktika: bendrasis požiūris*. Vilnius: Vilniaus universiteto Specialiosios psichologijos laboratorija.
22. Jonesa, L., Boyd, E. (2011). *Exploring social barriers to adaptation*. Global Environmental Change.
23. Jorm, F. A. (2009) *Desire for Social Distance from People with Mental Disorders*. Australian and New Zealand Journal of Psychiatry.
24. Kasiulis, J. (2008). *Vadovavimo psichologija*. Kaunas: Technologija.
25. Kardelis, K. (2007). *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. Vadovėlis. Šiauliai: Liucijus.
26. Kvieskienė, G. (2003). *Socializacija ir vaiko gerovė*. Vilnius.
27. Kvieskienė, G. (2000). *Socializacijos pedagogika*. Mokymo priemonė socialinės pedagogikos studentams. Vilnius.
28. Kvieskienė, G. (2005). *Pozityvioji socializacija*. Monografija. Vilnius.
29. Laugalienė, R. (2001). *Aukštesniųjų klasių sutrikusio intelekto moksleivių poreikių ir interesų ugdymas popamokinėje veikloje*.
30. Leliūgienė, I. (1997). *Žmogus ir socialinė aplinka*. Vadovėlis. Kaunas.
31. Leliūgienė, I. (2002). *Socialinė pedagogika*. Kaunas: Technologija.
32. Lietuvos respublikos mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, ugdymo organizavimo įsakymas (2011 09 30), nr. V-1795
33. Lietuvos respublikos mokinio specialiųjų ugdymosi poreikių (išskyrus atsirandančius dėl išskirtinių gabumų) pedagoginiu, psichologiniu, medicininu ir socialiniu pedagoginiu aspektais įvertinimo ir specialiojo ugdymosi skyrimo tvarkos aprašas (2011 09 30), nr. V-1775
34. Lietuvos respublikos mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, grupių nustatymo ir jų specialiųjų ugdymosi poreikių skirstymo į lygius tvarkos aprašas (2011 07 13), nr. V-1265/V-685/A1-317
35. Lietuvos Respublikos Vyriausybės Specialiojo ugdymo paslaugų teikimo programa (2004 11 22), nr. 1475
36. Lietuvos Respublikos neįgalųjų socialinės integracijos įsakymas (2004 05 11), nr. IX-2228

37. Lietuvos Respublikos Invalidų socialinės integracijos įstatymas. 1991, Nr.36-969
38. Luobikienė, I. (2000). *Sociologija: bendrieji pagrindai ir tyrimų metodika*. Kaunas: KTU
39. Mažeikis, J. (2007). *Neįgalumas ir socialinis dalyvavimas*. Kritinė patirties ir galimybių Lietuvoje refleksija. Šiaulių universitetas.
40. *Nacionalinė žmonių su negalia socialinės integracijos 2003 / 2012 metų programa*. Vilnius. (2002) p. 53 http://www.ndt.lt/id-nacionaline_programa.html (žiūrėta 2013- 03- 07).
41. Pauliukonis, A. J. (2007). *Specialiųjų poreikių asmenų profesinis rengimas: situacija ir perspektyvos*. Vilnius: Versus aureus.
42. Petrauskienė, J. (2006). *Sveikatos ir jos netolygumų vertinimo pradmenys: mokomoji knyga*. Kaunas: Kauno medicinos universiteto leidykla.
43. Radzevičienė, L. (2003). *Vaikų, turinčių specialiųjų poreikių, psichosocialinė raida*. Mokomoji knyga. Šiaulių universiteto leidykla. ŠUL.
44. Regier, D. A., Narrow, W.E. (2002) *The APA classification of mental disorders: future perspectives*. Psychopathology.
45. Roberta, M., Berns. (2009). *Vaiko socializacija šeima, mokykla, visuomenė*. Poligrafija ir informatika.
46. Ruškus, J. (2002). *Negalės fenomenas*. Monografija. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
47. Ruškus, J. (2001). *Negalės psichosociologija*. Šiaulių universitetas.
48. Ruškus, J., Mažeikis, G. (2007). *Neįgalumas ir socialinis dalyvavimas*. Kritinė patirtis ir galimybių Lietuvoje refleksija. Monografija. Šiauliai. ŠUL.
49. Ruškus, J., Pocevičienė, R., Geležinienė, R., Urbelytė, I. (2004). *Švietimo kokybės vadyba: specialiuju poreikiu vaiku integracijos ugdymas. Švietimo ir mokslo ministerija: kompleksinio tyrimo duomenys*. Šiauliai: Šiaulių universitetas.
50. Samsonienė, L. (2006). *Specialiųjų poreikių vaikai ir jų socialinė integracija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
51. Savickytė, V. (1996). *Asmenybė ir mokyklinė bendruomenė*. Šiauliai.
52. Stoner, A. J. (2005). *Vadyba*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
53. Šiaučiukėnienė, L. (1997). *Mokymo individualizavimas ir diferencijavimas*. Kaunas: Technologija.
54. Švietimo ir mokslo ministerija, (2012). „*Asmenų, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, ugdymo organizavimo ir švietimo pagalbos plėtros gairės*“. <http://www.smm.lt/ugdymas/docs/.pdf> (žiūrėta: 2013-03-26).
55. Tidikis, R. (2003). *Socialinių mokslų tyrimų metodologija*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas.

56. Vaicekauskienė, V. (2005). *Specialiųjų poreikių vaikų socializacija*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
57. Zaleskienė, I. (2008). *Socialinės veiklos vadovas*. Knyga mokytojui. Vilnius.

Kristina Baltusiene

THE OPPORTUNITIES OF SOCIALIZING FOR CHILDREN WITH HIGH LEVELLED SPECIAL NEEDS

The Master's Degree Thesis

Summary

The opportunities of socializing for children with high levelled special educational needs are analyzed in the thesis. During the analyzing of thoretical aspects of socializing for pupils with high levelled special educational needs we have based on the experiences of teachers, specialists, teachers and parents of „n“ special school with the aim to reveal main aspects of socializing and the factors which influence them for pupils with disabilities (having high levelled educational needs).

We have been searching to reveal the opportunities of socializing at school, family, society for children with high levelled special educational needs during the analyzing of practices upon the method of semi-structured interview.

It has been revealed upon the empirical studies that the specialists of special schools define the socializing as communication with each other, mutual assistance, expression of social skills, active participating in social life, being an active society's member.

The socializing interferences of pupils with high levelled social needs are related with their disabilities, low levelled skills, the opinion of society and family's provisions. The diversity of extracurricular activities are offered to the pupils at *school* with the aim to prove the communion of pupols' interests, to reach close and friendly relationship between the pupils and the spacialists. The socializing opportunities in *families* promotes such important subjects as supporting of children's pozitiv emotions; creating of life conditions suitable for children; the developing of self-confidence skills; the active involving of family's members into school community's activities.

The analyzes accents revealing that the sociliazing opportunities of children in the *society* depend on the pozitivity of the society approach; financial recourses which are determined for participating in social life; understanding of importance of pupils' participating in extracurricular activities and pupils' self-confidence skills.

Priedai